

นอกจากนี้ยังมีแก่นเรื่องย่อยที่ปรากฏอยู่ในบทละครบางเรื่อง คือ

1. ความมัวเมาในรูป รส กลิ่น เสียง

เป็นแก่นเรื่องย่อยที่ปรากฏในเรื่องควี ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นธรรมชาติธรรมดาของมนุษย์ พฤติกรรมของตัวละครหลาย ๆ คน ที่แสดงออกถึงความหลงใหล เช่นท้าวแสนนุราชผู้แก่เฒ่าจนผมหงอก ฟันหัก แต่ก็อยากจะได้นางจันทร์สุกมาเป็นภรรยา ถึงกับยอมกระทำการที่เป็นสิ่งไม่ถูกต้อง และยอมทรمانร่างกายเพื่อให้กลับคืนสู่ความเป็นหนุ่ม ทั้งที่ตระหนักว่ายากที่จะเป็นไปได้ นางทศปรีเสสหา ต้องการทรัพย์สิน ลาภยศ จนทรยศต่อเจ้านายที่เคยซบเลี้ยงมา พฤติกรรมเหล่านี้เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ในชีวิตจริง มีคนจำนวนมากไม่น้อยที่พยายามกระทำทุกวิถีทางที่จะให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนเองต้องการ หรือให้บรรลุจุดประสงค์ของตนโดยไม่คำนึงว่าจะก่อให้เกิดผลเสียหาย หรือเกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นอย่างไรบ้าง ตัวละครในเรื่องควีเป็นตัวละครที่สมจริง และมีพฤติกรรมที่สมเหตุสมผล

2. การพิจารณาบุคคล

เป็นแก่นเรื่องย่อยที่ปรากฏในเรื่องสังข์ทอง ซึ่งตัวละครเอกมีสภาพที่ปรากฏแก่สายตาบุคคลทั่วไปว่าน่าเกลียดน่ากลัว ผู้แต่งต้องการแสดงให้เห็นว่า คนที่รูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ เช่น เจ้าเงาะ อาจจะมีความสามารถอย่างมากก็ได้ เช่นตอนที่เจ้าเงาะหาเนื้อหาปลามาให้ท้าวสามนต์ ขณะที่หกละเขยหาไม่ได้ แม้เจ้าเงาะจะใช้เวทมนตร์ช่วยเหลือตนเองก็ตาม แต่การสร้างเรื่องในลักษณะนี้ก็คงจะมีความมุ่งหมายให้ผู้อ่านได้ข้อคิดว่า การพิจารณาบุคคลนั้นไม่ควรพิจารณาจากรูปร่างหน้าตาชาติตระกูล หรือยศศักดิ์ แต่ควรพิจารณาที่สติปัญญา ความรู้ ความสามารถ และความดีงาม สิ่งเหล่านี้อาจจะแฝงอยู่ในตัวบุคคล เช่นเดียวกับรูปทองที่แฝงอยู่ในรูปเงาะก็ได้

3. ความซื่อสัตย์และมั่นคง

เป็นแก่นเรื่องย่อยที่ปรากฏในเรื่องไชยเชษฐาและมณีพิชัย คือความซื่อสัตย์ระหว่างสามีภรรยา แม้จะมีเหตุที่ทำให้ต้องพลัดพรากจากกันไปเป็นเวลานาน ก็ยังมีความรักที่มั่นคงต่อกันและในที่สุดก็ทำความเข้าใจกันได้

3.8 คุณค่าของบทละครนอก

บทละครนอก มิใช่วรรณคดีสำหรับอ่านเพียงอย่างเดียว และไม่ได้ใช้สำหรับแสดงละคร โดยเฉพาะ แต่จะมีความสำคัญควบคู่กันไปทั้งสองประการ เพราะในการอ่านบทละครนั้น ผู้อ่าน

จะอ่านเนื้อเรื่องโดยตลอด ส่วนในการแสดงก็คงจะนิยมนำมาแสดงเป็นตอน ๆ ไม่แสดงทีเดียวจบทั้งเรื่อง เช่นเรื่องสังข์ทองก็นิยมแสดงตอนมณฑลทางกระต้อม เรื่องกาวิ ตอนนางคันธมาลีหึ่งเป็นต้น แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะมีพระราชดำริแก้ไขบทละครนอก หลังจากทรงพระราชนิพนธ์บทละครในเสร็จสิ้นไปแล้ว โดยนำเอาบทละครเก่ามาคัดเลือก แล้วตัดเรื่องเฉพาะตอนที่จะใช้เล่นละครมาแต่ง ตอนที่จะไม่ใช้เล่นละครก็ไม่ทรงพระราชนิพนธ์เลย แต่เมื่อทรงพระราชนิพนธ์แล้ว ก็คงจะไม่ได้นำบทพระราชนิพนธ์ไปเล่นทั้งหมด

บทละครนอก พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 แม้จะตัดตอนมาแต่ง ใช้ถ้อยคำที่รวบรัดและไม่ต้องการความประณีตบรรจงในการแต่งมากเท่ากับละครใน แต่ก็เต็มไปด้วยคุณค่าในด้านภาษาและความงามของร้อยกรองอยู่หลายประการ คือ

1. การเลือกใช้คำ คำที่ใช้ในบทละครนอกส่วนใหญ่เป็นภาษาชาวบ้าน ในบทละครเก่าภาษาส่วนมากจะค่อนข้างหายากโดยเฉพาะในการกล่าวถึงเรื่องกามารมณ์ หรือใช้คำตรง ๆ อาจจะเป็นเพราะว่าเคยใช้แสดงให้ชาวบ้านชม ในบทพระราชนิพนธ์ก็จะใช้คำในลักษณะเดียวกันแต่ขัดเกลาให้เรียบร้อยไพเราะกว่า เช่น

บทละครเก่า	บทพระราชนิพนธ์
มิ่งเปรมนุชสีชาคชัว	อิมมนุษย์อุบาทว์ชาติชั่ว
พี่น้องรวมผัวมาบัตขรี	พี่น้องร่วมผัวนำบัตศี
ผัวขาดสามวันไม่ทันที่อ	ขาดสามสัปดาห์ไม่ทันที่
จึงไกรฎฐกฐิตยานใจ	เป็นกฐากฐิตะยานใจ
เมื่อนเจ้านันคลาตออกไมรอด	เมื่อและเจ้าขาดลงมิรอด
เปรไรมีกอดไวไทยโดย	เปนไรไม่กอดไว้ให้ได้
เฝ้ากอดยอด (คำหยาบ) ไทยมีใจ	เฝ้ายวนชวนชมภิมรมย์ใจ
ผลัดกันยาโหชาคคักเวลา	อย่าให้ว่างเว้นสักเวลา

และในบทพระราชนิพนธ์ก็ใช้คำที่เป็นภาษากวีที่ไพเราะได้อย่างเหมาะสม แม้จำเป็นจะต้องใช้ถ้อยคำให้กระตัดรัด เพื่อให้เนื้อเรื่องกระชับ กล่าวกันมาว่า การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องไกรทองนั้น เป็นเพราะสุนทรภู่กล่าวว่าเจ้านายจะแต่งกลอนให้เป็นสำนวนชาวตลาดเหมือนที่สุนทรภู่แต่งไม่ได้ จึงทรงพระราชนิพนธ์เรื่องไกรทองให้เห็นว่าแต่งได้ เพราะเหตุนี้ในเรื่องไกรทองจึงใช้คำแบบคนปากตลาดตลอดทั้งเรื่อง เรื่องเล่านี้

จะจริงเท็จเพียงใดไม่ปรากฏ แต่ถ้าหากศึกษาเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 แล้ว จะสังเกตได้ว่า เมื่อพระองค์จะทรงเรื่องใด ถ้ามีบทเดิมอยู่แล้วก็จะเอาบทเดิมมาตรวจตราก่อน ถ้าความในบทเดิมแห่งใดที่อยู่แล้วก็จะไม่ทรงทั้ง ทั้งเรื่องไกรทองก็เป็นเรื่องของคณธรรมดาสามัญ การใช้ถ้อยคำแบบคณธรรมดาสามัญย่อมจะสมเหตุสมผลกว่าถ้อยคำภาษาที่สูงแบบกษัตริย์แน่นอน

2. เสียงเสนาะ ความไพเราะในคำนี้มีอยู่หลายประการ เช่น

2.1 สัมผัส มีทั้งสัมผัสนอกตามรูปแบบฉันทลักษณ์ และสัมผัสใน ดังนี้

สัมผัสสระ

น้อยหรือเสียแรงรักใคร่

ขอบใจเจ้านักขนิษฐา

ลวงถามความลับภักศดา

แล้วมาย้อนอกรบอภย

แยบยลกลในมิใช่ชั่ว

ฆ่าผู้เสียได้ตั้งใจหมาย

สมคะเนเวลานางฆ่าอุบาย

จะพุ่มพ่ายชลดนาอยู่ว่าไร

(พระราชนิพนธ์คำวี)

สัมผัสอักษร

พอถูกจิตคิดกลับสืบแล้ว

ดังดวงแก้วตกลงชเลหลวง

น้อยใจเจ็บชำระกำทรวง

มันแกลังเด็ดเอาดวงชีวิตไป

แต่จากมิ่งเมียขวัญจนวันนี้

ผู้จะมีความสุขก็หาไม่

เจ้าคิดถึงพี่บ้างหรืออย่างไร

หรือจะแค้นเคืองใจไม่โยตี

(พระราชนิพนธ์ไชยเชษฐ)

2.2 ถิ่นจันทระ เช่น

ครันลงถึงพื้นพสุธา

ก็กลายเป็นกุมภาคืบใหญ่

ฟาดหางวัดแว้งว่องไว

เข้าไล่สองนางนารี

(พระราชนิพนธ์ไกรทอง)

2.3 การเล่นคำ เช่น

เบญจวรรณจับวัลย์พันอุโลก

ถวิลวันวิโยคที่โศกสร้อย

กระดิ่งจับไม้กระดิ่งลอย

เหมือนขับไล่สาวน้อยให้คลาดแคล้ว

นกหว้าจับไม้ขานางนอน
นกกระแตเห็นต้นไม้ต้นซังแมว

เหมือนน้องวอนว่าพี่ยู่แจ้วแจ้ว
เหมือนน้องแก้วโตเท่าตามวิฬาร์
(พระราชนิพนธ์ไชยเชษฐ)

3. กวีโวหาร คือการใช้ชั้นเชิงในการแต่ง มีหลายคำคือ

3.1 การอุปมาอุปไมย เช่น

ผิวเนื้อเรื่อเหลืองเรื่อรอง
งามเล็กเหลือมนุษย์สุดแล้วพ่อ

เปล่งปลั่งดังทองนพคุณ
ปากคอคิวตาเหมือนหน้าหุ่น
(พระราชนิพนธ์สังข์ทอง)

3.2 การใช้สัญลักษณ์ เช่น

อัศจรรย์บันดาลอยู่บ่อยบ่อย
พิรุณร่วงดวงไฉนเต็มเต็ม

รสอร่อยมิได้จืดให้ชืดแช่
รักกันคุ้มแก้ไขไม่แซ่เขื่อน
(พระราชนิพนธ์ไกรทอง)

3.3 การกล่าวเกินจริงหรือผิดความจริง เช่น

เมื่อนั้น
แผ่นดินพระชนนีมีโปรดปราน

พระนารายณ์เฝ้าจึ่งว่าชาน
ลูกจะม้วยชนมานเสียมันคง
(พระราชนิพนธ์มณีพิชัย)

3.4 การพรรณนาและการบรรยายที่แจ่มแจ้งชัดเจน บทพรรณนาในบทละครนอก มีไม่มากนัก ปรากฏอยู่เฉพาะบางตอน เช่น

การพรรณนาที่ทำให้เห็นภาพอย่างตรงไปตรงมา ดังตัวอย่าง

รูปทรงกงเป็นยอพระกลืน
ผิวพรรณโสภาคังทาทอง
นุ่งโกไสยพัศตร์ผ้าทิพย์
เข็มขัดประจายามงามวิไล
สวมกำไลใส่แหวนงูเพชร
อรชรอันอันกรีกกราย

งามสิ้นสารพัดไม่ขัดข้อง
ผัดหน้าवलละอองยงโย
หมสืบทับทิมขลิบสุกใส
สอดใส่สร้อยสะอึงพริ้งพราย
แต่ละเม็ดค่าเมืองเรืองฉาย
ดำเนินเดินชายเข้ามา

(พระราชนิพนธ์มณีพิชัย)

การบรรยายให้เห็นภาพการ เช่น

เมื่อนั้น	ท้าวสิงหลพิโรธโกรธซึ่ง
ลูกชั้นกระที่บบาททวาดอง	สุวิญชาตุ้มิ่งไม่บอกกู
.....	.....
ขัดเขมรเป็นเกลียวเคี้ยวฟัน	โจนจากแท่นสุวรรณทัศน์ที่
เขี้ยววงอกออกข้างละสามวา	นัยนาทังแสงพระสุริย์ศรี
สำแดงแผลงฤทธิ์อสูร	เพียงพันบ่ผีจะโถมทรุด

4. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นบทที่แต่งขึ้นใช้ขับเสภาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว แต่เนื้อความไม่สมบูรณ์ หรือบางตอนก็หายไถนถึงกับห้ามไม่ให้ผู้หญิงอ่าน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยคงจะโปรดการฟังขับเสภามากพอ ๆ กับการทอดพระเนตรละคร จึงทรงเปลี่ยนแปลงแก้ไขวิธีการขับเสภาบางอย่าง และนำบทเสภาเดิมมาเรียบเรียงขึ้นใหม่ แต่ด้วยเหตุที่บทเสภาเป็นของหายาก เพราะเป็นของปกปิดกันเนื่องจากเกรงว่าจะมีคนขับแข่งขันกันหรือแย่งอาชีพ จึงคงจะมีการแต่งขึ้นใหม่หลายตอน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงมีส่วนร่วมในการแต่งบทเสภานี้ด้วย ตอนที่ทรงพระราชนิพนธ์ถือกันว่าเป็นตอนที่ดีเด่นและมีความไพเราะอย่างยอดเยี่ยม มีทั้งหมด 4 ตอน คือ

- ตอนที่ 4 พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม
- ตอนที่ 13 วันทองหึงกับลาวทอง
- ตอนที่ 17 ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างไถ่นางแก้วกิริยา
- ตอนที่ 18 ขุนแผนพานางวันทองหนี

สมเด็จพระยาคำรกราชานุกาพย์ทรงวินิจฉัยไว้ในบันทึกสมาคมวรรณคดีว่า ตอนที่ เป็นบทพระราชนิพนธ์นี้ควรยกย่องว่าเป็นตอนที่แต่งก็เยี่ยมด้วย นักวรรณคดีต่างก็ยกย่องว่าเสภาขุนช้างขุนแผนจัดเป็นเพชรน้ำเอกในวรรณคดีไทย เป็นขุมสมบัติแห่งวรรณศิลป์ และยังให้ความเห็นว่าเฉพาะที่เป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 นี้ ช่วยส่งเสริมให้คุณค่าของขุนช้างขุนแผนเพิ่มมากขึ้น

เนื้อเรื่องตอนที่ เป็นพระราชนิพนธ์^๕ เป็นตอนที่ใช้ถ้อยคำในการตอบโต้กันได้อย่างคมคายเป็นพิเศษ ไม่ว่าจะเป็นการเจรจากันด้วยความรัก ระหว่างนางพิมกับพลายแก้ว ขุนแผนกับนางแก้วกิริยา หรือการเหินแสมยกย้อนกันอย่างเจ็บแสบระหว่างวันทองกับลาวทอง วันทองกับขุนแผน ในบทรักก็ใช้ถ้อยคำนุ่มนวลอ่อนหวาน ลึกซึ้งคมคาย ในบทแค้นก็แพรวพราวไปด้วยอารมณ์เหินแสมแทรกอาการเง้งอน และกระแทกกระทั้นกันอย่างเผ็ดร้อนแต่ไม่เป็นถ้อยคำหยาบคาย ถึงจะมีความหมายไปในทางหยาบคาย แต่ก็แฝงไว้ด้วยศิลปะอันยากที่จะทำหาคำให้เนียนได้

ในตอน^๖ที่ 4 พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม จะเห็นในการเจรจาโต้ตอบระหว่างพลายแก้วกับสายทอง สายทองกับนางพิม ผู้แต่งใช้คำเจรจาที่เหมาะสมกับบุคลิกของตัวละครอย่างยิ่ง ทั้งยังเป็นลักษณะที่เหมือนชีวิตจริง ๆ ของมนุษย์ เช่น ตอนพลายแก้วโต้ตอบกับนางพิม

ถ้ามันคงปลงใจว่ารักแก้ว	แท้แล้วอย่าให้ห่างเสนาหา
ขอฝากดวงจิตเจ้าจงเมตตา	แต่ครั่งคราเดียวเถิดอย่าถือใจ
ซึ่งเจ้าเปรียบเทียบคิตจิตมนุษย์	หาสิ้นสुकความโลภลงได้ไม่
เหมือนของกินหารู้สิ้นไปเมื่อไร	เป็นวิสัยสังเกตแก่ฝูงคน
ถึงนั้นหนอยนี้หนอยอร่อยรส	ปรากฏก็แต่ข้าวแลเป็นต้น
ดูจความเสนาหาจลาจล	ร้อนรอนก็ที่รักกำเริบใจ
เหมือนผ้าเก่าคร่ำทรุดพิรุณัก	จะซ้ำซักเสียให้ขาดหาควรไม่
เป็นยกทองต้องตาก้ออาลัย	มิใช่ตามัวปอกแลเมล็ดงา

ตอนยกผ้ายกทองขึ้นมาเปรียบนี้คมคายมาก เพราะผ้ายกทองนี้จะนุ่งได้เฉพาะคนในชั้นราชตระกูล มีพระราชกำหนดตราไว้เมื่อ จ.ศ. 1150 ว่า

“จ.ศ. 1150 บั๊วอก ห้ามราษฎรขุนนางมิให้ห่มผ้าสีต่าง ๆ จี กุคัน เกี้ยว กำไล เข็มขัดประจำยาม แหวนลงยา กำไลหลังเจียด กำไลเท้า ทองลูก ปะหล่ำลงยา ผ้าปุมเชิงม้วน นุ่งตามฐานาศักดิ์ ขุนหมื่นนุ่งตาตราทองและตาสมุก ไพร่นุ่งบัวปอกเมล็ดงา ดอกส้ม ดอกเทียน ห้ามผ้าลายเป็นอันชาติที่เดียว”

คำคมของนางพิมก็เป็นที่รู้จักกันดี และนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตของคนไทยทั่วไป
 ออกข้าวดอกนะเจ้าชีวิตวาย   ไม่ตายดอกเพราะออกเสนาหา

ตอนที่ 13 วันทองหึงกับลาวทอง

ตอนนี้นับเป็นตอนสำคัญที่สุดของวิถีชีวิตตัวละคร เพราะเป็นตอนที่หักมุมให้ชีวิตของ วันทองต้องกลายเป็นหญิงสองผัว ตัวละครในเรื่องน่าเห็นใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย คือวันทองก็สุดส่าห รохонแผนมาด้วยความซื่อสัตย์ กลับได้เห็นภาพที่บาดตาบาดใจ ทำลายความหวังที่มีมาตลอด ฝ่าย ขุนแผนเมื่อกลับมาถึงก็หวังจะได้พบเมียรักครองตัวครองใจคอยทำ แต่เมื่อเห็นเรือนหอดูกร้อ อารมณ์ ของขุนแผนก็ต้องหวหระเวงไปตามประสาชายที่มีเมียงาม ลาวทองก็เช่นกัน ความหวังแทนในตัว ขุนแผน ความไม่อยากเป็นรองใคร ความมีปมด้อยเนื่องจากเป็นเมียชเลย ทำให้นางต้องรักษา ผลประโยชน์ของตัวเองเป็นธรรมดา

การโต้ตอบกันของตัวละครในตอนนี้เป็นไปอย่างเผ็ดร้อน มีเรื่องอะไรก็ซุกมาว่ากระทบ กระทบกัน เสียสติกันอย่างไม่หยุดยั้ง ทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ เหมือนกับการทะเลาะของชาว บ้าน แต่เป็นการทะเลาะที่แฝงไว้ด้วยการมคมคายเจ็บแสบแหลม มีโวหารเปรียบเทียบอย่างน่าฟัง และ แฝงเอาเรื่องเพศไว้อย่างแนบเนียนที่สุด เช่น

ข้าขอบใจที่จะให้เอาข้างรับ

ข้ากับหม่อมพลายไม่มีข้าง

นี่วันทองสำรองไว้ก้นเกลื่อน

รื้อเรือนปลูกใหม่ให้กว้างขวาง

แต่ล้นซ้นมันบังบางกางกาง

ข้างคนข้างจริงทุกสิ่งมี

ได้ยินว่าบ้วยไซ้จันใฝ่ผอม

เพราะหม่อมพลายผัวแยกไปจากที่

ทั้งคู่คนบ่าวไพร่ก็ไม่มี

เจ้าต้องซ้นซ้นข้างทุกเวลา

ตอนที่ 17

พระราชนิพนธ์ตอนนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า “เป็นตอน ที่คนชอบฟังและชอบจำมากกว่าตอนอื่น ๆ เสภาที่ซ้นกันแพร่หลายมาก พระแสนทองฟ้า (ป่อง) เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่าสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ก็ไม่ฟังตอนอื่นนอกจากตอนนี้ได้ตามต่อ ไปว่าถ้าซ้นให้ท่านฟังตอนขุนแผนลงจากเรือนขุนข้างแล้วทำอย่างไร พระแสนทองฟ้าบอกว่่าก็ต้อง ย้อนกลับมาซ้นเรือนใหม่ เหตุที่คนชอบเสภา 2 ตอนนี้มาก เห็นจะเป็นเพราะในสองตอนนี้มีทำนอง เรื่องประกอบกันหลายกระบวน มีทั้งกระบวนชม กระบวนสัจวาสน์ กระบวนตัดพ้อ กระบวนไต่ถาม กระบวนตลก กระบวนแก่น รวมอยู่ในตอนนี้”

การใช้ถ้อยคำในตอนที่ 17, 18 นี้ ใช้คำธรรมดา ๆ แต่ไพเราะอ่อนหวาน แม้การชม
ผู้หญิงก็เป็นการชมตามความเป็นจริง คือ

เจ้าร่างน้อยนอนหนึ่งบนเตียงต่ำ   กมขำงามแจ่มแจ่มใส
คิ้วบางบางอ่อนอ่อนละไม   รอยไรเรียบรับระดับดี
ผมเปลือยเลื่อยประลงจนบ่า   จนปลายเกศาคลุมศรี

กระบวนสังวาส หรือบทเกี่ยวพาราสี   ระหว่างขุนแผนกับนางแก้วกิริยา   ใช้ถ้อยคำได้
นุ่มนวลอย่างยิ่ง

น้องเอ๋ยเพราะน้อยหรือถ้อยคำ   หวานน่าจริงแล้วเจ้าแก้วเอ๋ย
เจ้าเนื้อหอมพร้อมชื่นดังอบเชย   เเงหน้ามาจะว่าไม่อำพราง
ได้ชมชิตเข้าสนิทอย่างนี้แล้ว   ขอเชิญแก้วกิริยาเมตตาบ้าง
พี่จะมอบเสน่ห์ไว้ที่ในนาง   ออย่าระคายช้องแก่นระกายเคือง

กระบวนพรรณนา   การพรรณนาในเรื่องขุนช้างขุนแผนทำได้อย่างที่   สามารถมองเห็น
ภาพพจน์ เช่นการพรรณนาถึงบ้านขุนช้าง

โจนลงกลางชานร้านดอกไม้   ของขุนช้างปลูกไว้อยู่ค้ำดิน
รวรสเสกรเมื่อก่อนคืน   ชื่นชื่นลมชายสบายใจ
กระถางแถวแก้วเกศพิฑูแกม   ยี่สุนัชมะสังข์ค้ำคู่ไสว
สมอรัศคัตถรงสมละไม   ตะขบช้อยค้ำไว้จิ้งหะกัน
ตะโกนาทั้งกิ่งประกบยอด   แหวงทวยทอคอินพรมนมสวรรค์
บ้างผลิดอกออกช่อขึ้นชูชัน   แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา
ยี่สุนักลมละลิข้อน   ช่อนชู้ชุกกลิ่นถวิลหา
ลำทวนกวนใจให้โคลคลา   สาวหุคหุคช้ำแล้วเย็นชม
ถัดถึงกระถางอ่างน้ำ   ปลาทองว่ายคล่ำเกล้าคลั่งสม
พ่นน้ำคำลอยถอยจม   นำชมชิตคู่อยู่เคียงกัน
บ้างแหวกจอกออกช่อภูเขาศีง   วัตเหวี่ยงแว้งทางระเหิดหัน
บ้างกินโคลไต่เกล้าพัลวัน   ถัดนั้นแอกไถละไมงอน
กะตึงพรวนลั่นสักลาตทับ   คาวประดับดวงเฝ้ากุสลอน

สลักเสลาเกลือกเกลี้ยงอรชร
เครื่องม้าคาตาศงหวะวาง
ขอคร่ำค้ำมพลองทองพัน

เชือกใช้ไว้ซ้อนสลักกัน
เครื่องข้างสารพัดจะจัดสรร
ถันนัย่างเียงชำเลื่องมา

กระบวนพรรณนาตอนนี้ใช้คำน้อย แต่ไม่เสียความเลย การพูดถึงเพียงสั้น ๆ ก็ทำให้เห็นภาพพจน์ เช่น “พ่นน้ำคำลอยถอยจม” การพรรณนาอีกตอนหนึ่งที่ถือเป็นพิเศษ คือการชมม่านที่นางวันทองปักอย่างสวยงาม แต่ขุนแผนพินม่านเหล่านี้ทิ้งเสีย เพราะขุนแผนคิดว่านางวันทองปักม่านให้ขุนช้าง อารมณ์ของขุนแผนคืออารมณ์รัก อารมณ์แค้น อารมณ์เหิงหวง ทั้งที่ม่านสามชั้นนี้พรรณนาไว้อย่างงดงามคือ

ม่านชั้นที่ 1

เจ้าปักเป็นป่าพนาเวศ
รุกขชาติดาดใบระบักเรียว
ปักเป็นมยุราลงรำร่อน
แผ่หางกางปักเป็นพุ่มพวง
ปักเป็นหิมพานต์ตระหง่านงาม
วิเนตทกหักกันเป็นหลั่นมา
อากาศคงกาชลาสินธุ์
ไกรลาสสะอาดเอี่ยมอรชร
ลงเล่นน้ำคำคั่นอโนดาต
หมู่มั่งกรล่อแก้วแพรวพรายตา

ขอบเขตเขาคลุ่มช่อมุ่เขียว
พริ้งเพียวดอกคกกระดะดวง
พ่ายพ่อนอยู่บนยอดภูเขาหลวง
ชะนีหน่วงเหนียวไม้ชะม้อยตา
อร่ามรูปพระสุเมรุภูผา
การวิกอิสิณทรยุคนธร
มุจลินท์ห้าแถวแนวสลอน
ฝูงกีนรคนธรรพ์วิทยา
ใสสะอาดเยือกเย็นเห็นขอบผา

.....

ม่านชั้นที่ 2

เจ้าปักเป็นพระลอคิดโลก
แสนคะนึงถึงองค์อนงค์นุช
แสนคะนึงถึงองค์พระเจ้าแม่
ละลัษณวดีไว้โดยปรารภ
บูเจ้าท้าวใช้ให้ไก่แก้ว
ถึงสวนพระยังแสนกำสรดทรง

ถึงกาหลงทรงไศกกำสรดสุก
พระทรงเสียงสายสมุทรมมาเป็นดวง
พระลอแลหน้าแดงต้งแสงฝาง
คะนึงนางพระพิน้องทงสององค์
มาล่อแล้วพระลอไล่เตลิดหลง
ปักเป็นองค์พระเพื่อนพระแพงทอง

ผู้สวนพิศวาสประพาสโฉม
พี่เลี้ยงเคียงข้างคอยประคอง

พระลอโฉมเสพสุขประสมสอง
นางรีนางโรยรองบาทหงส์

มานชนที่ 3

ถึงมานชนสามคองามพร้อม
ยื่นพิศมาน้องต้องติดใจ
จรดลคั่นคั่นอรอุเวศ
สังหารผลาญหมู่สุกณี
บักเป็นลงเล่นในคงคา
ลอยเส้นเกศาในวาริน
บักเป็นเฒ่าทศประสาทใจกล้า
ถวายเป็นเมืองอื่นให้ขึ้นครอง

ฝีมือพิมพ์เจ้าทำพี่จำได้
ฉลาคันกบักไว้เป็นคาวี
ถึงกรุงจันทประเทศบุรีศรี
เลือกอินทร์ีแดงสาดลงคาตดิน
กับโฉมจันท์สุตาอันเจ็ดจิน
หอมกลิ่นผมตระหลบผอบทอง
มาลวงพานางพรากไปจากห้อง

.....

ในตำนานไสยศาสตร์และโหราศาสตร์นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรง
พระปรีชาสามารถเป็นพิเศษ ในสมัยของพระองค์ ประชาชนนิยมอยู่กับพระบวรพุทธศาสนา แต่
ยังพึ่งพาอาศัยไสยศาสตร์อยู่ เพราะเชื่อว่าไสยศาสตร์อาจแก้ไขความขัดข้องเช่นการเจ็บไข้ได้ป่วย
ความทุกข์ยาก และภัยอันตรายซึ่งเกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ เหตุที่คนไทยเชื่อถือทางไสยศาสตร์มาก
เพราะในสมัยโบราณมีการสงครามเกิดขึ้นเสมอ เวลาที่ทำสงครามทุกคนต้องเข้าประจันบานกับข้าศึก
ถึงตัว ต้องใช้ฝีมือและพละกำลังในการต่อสู้อย่างเต็มที่ มิฉะนั้นก็อาจเปลืองพล่าเสียที่ข้าศึกถึงแก่ชีวิต
ได้ หากสู้ไม่คิดจะถอยหลังก็เกรงพระราชอาญาถึงถูกจำจองและประหารชีวิตตามกฎอัยการศึกในสมัย
โบราณ แต่ถ้าวัยสู้ได้รอดตายมาก็จะได้บำเหน็จรางวัลเป็นเกียรติแก่ตนและตระกูล ความกลัวตายและ
ความหวังในชัยชนะทำให้คนต้องพึ่งไสยศาสตร์ ไสยศาสตร์ของไทยคือสิ่งที่ไทยได้รับเค้าโครงมาจาก
ของพราหมณ์แต่ดั้งเดิม แต่เนื้อแท้ที่จริงมาจากพุทธศาสนา ดังนั้นผู้ที่รอบรู้เชี่ยวชาญทางไสยศาสตร์
ถึงสั่งสอนคนอื่นและทำพิธีต่างๆ ได้ก็คือพระสงฆ์นั่นเอง

สงครามในสมัยโบราณเต็มไปด้วยความน่ากลัว น่าหวาดเสียวสยดสยอง ผู้ที่จะเข้าสู่
จึงต้องการพลังใจอย่างมหาศาล ด้วยเหตุที่ไทยและพม่าได้ทำสงครามขบเคี้ยวกันมาเป็นเวลาประมาณ
300 ปี นับตั้งแต่พม่าเข้ามาตีเมืองเชียงกราน เมื่อ พ.ศ. 2081 ในสมัยกรุงศรีอยุธยา จนมาสิ้นสุดลง
ในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สังคมไทยโบราณจึงผูกพันอยู่กับการสงครามและการแสวง

ทิวาความรู้ประทับตนเพื่อไปรับใช้ในราชการสงคราม ค่านิยมของชายชาติตรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา และต้นรัตนโกสินทร์ จึงมีลักษณะเป็นชายชาติทหาร มีคาถาอาคมอยู่ยงคงกระพัน เช่น ชุนแผน ในเสภาขุนช้างขุนแผนจึงกล่าวถึงการเดินไสยศาสตร์มาก แม้ในบทที่เป็นพระราชนิพนธ์ เช่น

ครานั้นจึงโฉมเจ้าพลายแก้ว	ไปวัดค่าแล้วหาบวชไม่
คอยดูฤกษ์เวลาจะคลาไคล	ประมาณได้สักสองยามปลาย
ดวงเดือนเลื่อนแก่นดาวระยับ	ยื่นขยับเฟ่งพิศเมฆฉาย
ช่วงขาวคุดจาวประกายพราย	แต่งกายประกอบพร้อมทุกประการ
พิเคราะห์ทูลลาวเหล็กแลผีหลวง	ปลดออกห้วงดวงใจก็ซีกหาญ
สุรย์จันทร์แม่นยำค้ำยันานู	ย่างเท้าก้าวผ่านไปตามทิศ

(ตอนที่ 4)

เมฆฉาย คือการพินิจเมฆบนท้องฟ้าแล้วพยากรณ์ไปตามลักษณะเมฆที่เป็นนิมิตนั้น ถ้าเมฆเป็นรูปนารายณ์สี่กรก็มีโชค ถ้าเห็นเป็นรูปคนหัวขาดก็จะประสบโชคร้าย

ทลาวเหล็ก เป็นยามทูลพินิจอันร้ายแรง ถ้าจะทำกิจใด หากอยู่ในยามทลาวเหล็กนี้ก็ต้องระวังทันที

ผีหลวง คือทิศที่เป็นอัปมงคล เชื่อกันว่ามีผีประจำทิศต่างๆ ในวันหนึ่งๆ ตั้งแต่วันอาทิตย์ถึงวันเสาร์ จะมีผีประจำทิศตามกันไป และทิศใดเป็นผีหลวงก็ถือว่าเป็นกาลกิณี ต้องหลีกเลี่ยง ทิศนี้ วันทั้งเจ็ดที่มีทิศผีหลวงอยู่นี้ โบราณมีคาถาว่า

อาทิตย์ พายัพ กณฐศุวา
 จนุท บุรพา อสุภุราโช
 องการ อีสาน ราชสิงโ
 พุท พยคุโฆ อุตตรนการ
 พฤหสฺ ทกษิณ จ มหิงษาน
 ศุกร มังษิ ปจิมเม
 เสาร อากเนย คชวาริ

บางตำนานผูกเป็นโคลงดังนี้

อาทิตยพายัพนั้น	อศวา
จันทร์บูรพา	อุศุกเข็
อังคารอีสานรา	สีหราช
พุธอุตรผีเสื้อ	ฤทธิร้ายราวี
ทักษิณเพทุสเข็	มหิงสา
ศุกร์ประจิมสุกรา	ไต่เต้า
เสาร์อากาศเนย์ปรา	กฏกช สารแฮ
สรพรุปรเจ็ดวาระเข้	โลกรูผีหลวง

บางทีก็แต่งเป็นเพลงโคราชสำหรับให้ท่อง เช่น

รุ่งขึ้นวันจันทร์	สิ้นหมอกมัว
กลายเป็นวันว	เขายาวเงงะ
ชาวเหลืองเรื่องฤทธิ	ไปอยู่ข้างทิศบูรพา

กาละไทย คือทิศพระกาล เป็นทุพนิมิตเช่นเดียวกับหลาวเหล็ก มีกลอนเก่าวว่า

รุ่งขึ้นวันอาทิตย์ กาละไทยเรื่องฤทธิ สถิตทิศอุตร จันทร์อยู่หริดี อังคารจรลี อยู่ทิศ
ทักษิณ พุทธสถิตปราจีน พฤษศบตีบูรพา วันศุกร์อีสาน ไสรวารวรา อากเนย์ทิกา ท่านห้ามอย่าจร
มาตรแมนผู้ใด मुखต่อกาละไทย โดยตั้งนุสร จักพิบัติพลันแท้ จงจำให้แน่ ดังหนึ่งสุนทร กล่าวพอ
ได้ง่าย โดยนัยกลลอน กาละไทยถาวร รบครบเจ็ดวัน

ปลอดท้วง คือวันอันเป็นมหาสิทธิโชคตามคติขึ้นแรม โดยวันเหล่านี้ไม่ข้องอยู่ในบ่วง
วันตามตำราที่บ่งไว้

สุริย์จันทร์ คือโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์ว่าสถิตในราศีใด ซึ่งจะให้คุณหรือ
ให้โทษ ตามตำราท่านว่าไว้ อย่างเช่นราศีเมษ สิงห์ ธนู เป็นราศีให้คุณ ราศีพฤษภ กุมภ์ มังกร
กรกฎ ตุล เป็นราศีให้โทษ มีแต่อุบาทว์เป็นเบื้องหน้า¹

¹ ประจักษ์ ประภาพิทยากร “เสภาขุนช้างขุนแผนในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” จันทรเกษม
ฉบับที่ 80. มกราคม-กุมภาพันธ์. 2511. หน้า 135-7.

5. บทพากย์รามเกียรติ์

ในสมัยโบราณเรามีมหรสพที่นิยมเล่นอยู่ประเภทหนึ่งคือ หนัง ซึ่งเรียกกันในภายหลังว่า หนังใหญ่ เพราะมีหนังเล็กคือหนังตะลุงเกิดขึ้น จึงเติมคำเรียกให้แตกต่างกันไป

การเล่นหนังใหญ่จะต้องมีตัวหนังที่ทำด้วยหนังวัวหรือหนังควาย สลักเป็นรูปตัวละคร มีไม้ผูกทาบตัวหนังไว้ทั้งสองข้าง คนเชิดหนังจะจับไม้ทาบตัวหนังขึ้นเหนือศีรษะแล้วเดินออกไปตามเพลงดนตรีและบทพากย์ บทเจรจาตามที่กำหนดไว้ โดยให้เงาตัวหนังไปติดอยู่ที่จอผ้าขาว ซึ่งด้านหลังของจอจะก่อไฟไว้ให้เห็นเงา คนเชิดไม่ต้องพูดและร้อง เพราะมีคนพูดแทน เรียกว่า คนพากย์ เรื่องที่ใช้เล่นหนังส่วนมากเป็นเรื่องรามเกียรติ์ จึงมีหนังสื่อบทพากย์รามเกียรติ์ที่แบ่งเป็นครั้งกรุงเก่า เท่าที่มีฉบับปรากฏอยู่มีกระบวนแต่งเป็น 2 อย่างต่างกันไปคือ

1. คำพากย์ยาว คล้ายกับเอาเรื่องรามเกียรติ์มาแต่งเป็นฉันท์ ติดต่อกันเรื่อยไปมิได้แบ่งเป็นชุด เป็นแบบคำพากย์เดิมสำหรับเล่นหนังแต่โบราณ
2. คำพากย์สั้น เป็นการแต่งเรื่องเฉพาะตอนหนึ่ง หรือแต่งเฉพาะบทเช่น พากย์เรื่อง ตอนนาคบาทและพรหมาสตร์ พากย์ชมรดและครวญ เป็นต้น สันนิษฐานว่าจะตัดจากคำพากย์หนังมาใช้ในการเล่นโขน

บทพากย์นี้ หอสมุดแห่งชาติเคยพิมพ์ลงในหนังสือวชิรญาณและเคยพิมพ์เป็นภาค ๆ ตั้งแต่ภาค 1 ถึงภาค 8 มีข้อความติดต่อกัน ตั้งแต่ภาค 2 ตอน “สีดาหาย” จนถึง “กุมภกรรณล้ม” และมีคำพากย์ตอนอื่น ๆ ไม่ติดต่อกันอีก

คำและสำนวนที่ใช้ในบทพากย์ของเก่า เข้าใจว่าจะไม่ใช่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คงจะเป็นวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยมีข้อสังเกตดังต่อไปนี้

1. ใช้คำว่า “พริบตา” ในที่ที่ควรใช้ว่า “พริบตา” ในบัดนี้ ใช้คำว่า “เพื่อ” ในที่ที่ควรใช้ว่า “เพราะ” หรือ “เหตุ” และมีคำศัพท์ที่ใช้หมายถึงพระรามว่า ภูวนัตไทรย เหมือนที่ใช้หมายถึงกษัตริย์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ และเมื่อกล่าวถึงพระราชวังมหาอุปราชา เช่น กุมภกรรณ ก็ใช้ว่า “วังจันทร์” ซึ่งน่าจะหมายถึงวังจันทร์เกษม อันมีอยู่ในครั้งกรุงเก่า
2. เนื้อความไม่สู้ตรงกับรามเกียรติ์บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และในที่ตรงกันก็กล่าวข้อความละเอียดลออกกว่า ทั้งเข้าใจว่าเป็นบทพากย์สำหรับใช้ในการเล่นหนังไม่ใช่เล่นโขน

แต่อย่างไรก็ตาม บทพากย์นี้คงจะไม่เก่าถึงรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199–2231) เพราะสำนวนในคำพากย์ไม่เก่าเท่าสำนวนในสมุทรโฆษคำฉันท์ เสือโคคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ ซึ่งแต่งขึ้นในรัชกาลนั้น บทพากย์นี้คงจะเกิดขึ้นประมาณรัชกาลของสมเด็จพระเพทราชา (เริ่ม พ.ศ. 2231) ลงมาถึงรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (สิ้นสุด พ.ศ. 2301)

สาเหตุที่สันนิษฐานว่าบทพากย์รามเกียรติ์นี้ เกิดขึ้นหลังรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ เพราะหลังจากรัชสมัยนี้เป็นช่วงเวลาที่คนมีความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ เวทมนตร์คาถา และเนื้อเรื่องในบทพากย์ก็เต็มไปด้วยเวทมนตร์คาถา เชื่อเรื่องฤทธิ์เรื่องขลังทำนองเดียวกับสมเด็จพระเพทราชาหาหมอให้เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชรักใคร่¹

บทพากย์รามเกียรติ์นี้ กล่าวกันว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงนำเอาบทตอน “นางลอย” ของเก่า มาทรงพระราชนิพนธ์แปลงให้ไพเราะขึ้นกว่าเดิม ตั้งจะได้ยกมาไว้ให้เห็นชัดเจนต่อไปนี้

ของเก่า	พระราชนิพนธ์แปลงในรัชกาลที่ 2
	เสร็จจากสุวรรณราชปลับปลา
	พอพระสุริยา
	อรุณแจ้วแสงพล
ดาวเดือนจะเลื่อนลับ	ดาวเดือนก็เลื่อนลับ
แสงทองยับไผ่มहन	แสงทองระยับไผ่มहन
จวนแจ้งพระสุริยน	จวบจวนพระสุริยน
จะเยี่ยมยอดคุณนทร	จะเยี่ยมยอดคุณนทร
สมเด็จพระทริวงค์	สมเด็จพระทริวงค์
ภุชพงศ์ทิพากร	ภุชพงศ์ทิพากร
เสด็จจากปลับปลาจร	เสด็จลงสรงสาคร

¹ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, บทละครเรื่องรามเกียรติ์และเล่าเรื่องหนังสือรามเกียรติ์ (ของถี อยู่นิธิ). (พระนคร : กุรุสภา, 2506) หน้า 149–150.

กับพระลักษมณ์เอนุชา
เสนาพฤตามาตย์
โดยพระบาทเสด็จคลา
ไปคลยั้งฝั่งสา
ครครที่ท้าวจะสรลง
พระเหลือบเล็งในเนนทราย
แทบซ้งสายชลายล
เขารูปอรุสกรล
อันกลายแกล้งเป็นสีดา

พระช้อนเกษขันใส่ตัก
พิศพิศตร์แล้วโคกา
ท้าวแทบจะถึงอา
สัญเนบพระศพลง

กับองค์พระลักษมณ์เอนุชา
เสนาพฤตามาตย์
โดยพระบาทเสด็จคลา
เกือบใกล้จะถึงสา
ครครที่ท้าวเคยสรลง
พระเหลือบแลกระเสสินธุ์
ชลพินทุอำพน
เห็นรูปอรุสกรล
ที่กลายแกล้งเป็นสีดา
ผาวังประหว่นจิต
ไม่ทันคิดก็โคกา
กอดแก้วกนิษฐา
ฤทิตันอยู่แคยั้น ๆ โอด ๆ
พระช้อนเกษขันวางตัก
พิศพิศตร์แล้วรับขวัญ
ยังคิดยั้งกระสัน
ยั้งโคกเสรว้าในวิญญา
พิศพินคิโรโรตม์
พระองค์โอรุสแลนัยนา
กรแก้วพระกรรฐา
ก็เม้นเหมือนสีดาเดียว
พิศทรวงแลดวงถัน
ในเบื้องบนพระองค์เรียว
ชะรอยรูปสีดาเจียว
ประจักษ์แล้วนระอกอา
พระเล็งลักษณเกศ

พระพิโรธพิโรธรัก
สลักถันพระทรงทรง
กันแสงสะท้อนองค์
อรอ่อนแล้วถอนใจ

เซาะเนตรถันลงชล
ละนาเนื่องทราลัย
โคกสองพระภูวไฉย
พระทฤทัยก็พันเพื่อน
พระน้องเอยเสียตายนัก
วรพัทธ์ร์ตั้งดวงเดือน
หาไหนจะได้เหมือน
ไม่มีแล้วในโลภี
มาตรแม่นจะหาดวง
วิเชียรช่วงเท่าศรี
จะหาดวงพระสุรศรี
ก็จะได้จุกังใจ

สิน้องจนบาทา
แทบท้าวจะมรณา
พินาศแนบพระศพลง
พระพิโรธพิโรธรัก
สลักถันพระทรงทรง
กันแสงสะท้อนองค์
อรอ่อนทอถอนใจ
จึงตรัสเรียกเจ้าร่วมรัก
พ่อลักษมณ์เอยจะทำไฉน
เจ้าสีดามาบรรลย์
เสียจริงแล้วนะอกอา
ใจจิตพี่เพียงขาด
พระเยวราชมามรณา
ไอ้อ่อนชู้
อนาถนักประจักษ์ใจ
พระลักษมณ์เส็งลานเทวศ
พระชลเนตรเธอหลังไหล
โคกสองพระภูวไฉย
พระทฤทัยก็พันเพื่อน
พระน้องเอยเสียตายนัก
พระวรพัทธ์ร์ตั้งดวงเดือน
หาไหนจะได้เหมือน
ไม่มีแล้วในโลภี
มาตรแม่นจะหาดวง
วิเชียรช่วงเท่าศรี
จะหาดวงพระสุรศรี
ก็จะได้จุกังใจ

ที่จะหาได้เหมือนนุช
ถึงสุทพัสลาลัย
ตายแล้วแลเกิดใหม่
ก็ไม่ได้เหมือนนฤมล
เจ้าพี่เอยหรือน้อยจิต
จึงหวนคิดท้วงจำจน
ผูกคอให้เสียชน
มชีพแล้วก็ลอยมา
หรือทศกรรฐ์มันกริวโกรธ
พิโรธเรากระมังหนา
ว่าฆ่าโคตรวงศ์
จึงฆ่าเจ้าให้ตายแทน
เถิดฤจาจะร้อรบ
ตระหลบวิ่งเข้าชิงแดน
พินเสียจนับแสน
ให้เคียรชาคองคาศทิน
พระกาลเทือกแล้วคับไว้
สุลาลัยจะติฉิน
ไฉนหนอพระยุพิน
ยุพาพีจะคืนเป็น
น้องเอยแต่จากเจ้า
ทุกคำเข้าแลยามเย็น
ยามค่ำพี่เคยเห็น
ไม่เห็นแก้วก็โศกา

จะหาโฉมให้เหมือนนุช
จนสุทพัสลาลัย
ตายแล้วแลเกิดใหม่
ไม่ได้เหมือนเจ้านฤมล
พระน้องเอยหรือน้อยจิต
เจ้าหวนคิดกระหวัทวล
ผูกคอให้เสียชน
สิ้นชีพแล้วจึงลอยมา
หรือทศกรรฐ์มันโกรธ
พิโรธเรากระมังหนา
ว่าฆ่าโคตรวงศ์
จึงฆ่าพระน้องให้ตายแทน
เถิดฤจาจะร้อรบ
ตระหลบวิ่งเข้าชิงแดน
พินเสียให้นับแสน
ให้เคียรชาคองคาศทิน
พระกาลเทือกแล้วคับไว้
กลัวเทพไทจะติฉิน
ไฉนหนอพระยุพิน
ยุพาพีจะคืนเป็น
พระน้องเอยแต่จากเจ้า
ทุกคำเข้าแลยามเย็น
ยามเสวยพี่เคยเห็น
ไม่เห็นเจ้าเราโศกา
จะประมวลดทวงไว้
พระชลนัยน์ที่โหยหา
คืนฟ้าแลยมนา

แต่แรกถ้ำรู้เหตุ
ว่าอัศจรรย์จะมรรณา
แรกจากอยุธยา
จะฝากไว้พระชนนี
พื้กับพระอนุชา
จะเดินป่าพนาศรี
ครั้นถ้ำวนลิสี่ปี
ก็จะคืนเข้าเวียงชัย
นี่เนื้อว่าแรงกรรม
พระเคราะห์นำเข้าจิตใจ

ไม่เท่าเทียมที่เรียมตรอม
ทุกข์ทับบเหือดหาย
พระวรกายก็ซบผอม
ทุกข์เท่าที่พี่ตรอม
แต่ก่อนเก่าบทเท่าทัน
อันความทุกข์พี่ครองนี้
เป็นสฤททีจะรำพัน
พ่างเพียงจะอาสัจญ
พระชนมชีพชีวา
สิดาเอยถึงจะตาย
จะวอดวายพระชนมา
จงเอือนโอยฐ์ออกเจรจา
จะจากแล้วจงสั่งกัน
เจ้าชายเนตรศพื้บัง
ให้พี่สว่างซึ่งโศกศัลย์
เราจะร่วมพระเพลิงกัน
ในเขตขันธ์พระคงคา
ถ้าแต่แรกพี่รู้เหตุ
ว่าเขาวเรศจะมรรณา
เมื่อจากศรีอยุธยา
จะฝากไว้กับชนนี
พื้กับพระอนุชา
จะมาอยู่พนาลี
ถ้ำนครบสิบสี่ปี
จะคืนเข้าพระเวียงชัย
สิดาเอยชะรอยกรรม
พระเคราะห์นำเข้าจิตใจ

จึงทาลงใน
มฤครูปให้เรียบร้อย

จนนิราศอุราเรื่อย
ระกำเกรียมทุกคืนยาม
เรื่อยจงจะสงคราม
อสุรโคตรในลงกา
ต่อหมคมารที่ผลาญสรรพ
จึงจะรับกนิษฐา
คืนเข้าอุรุธยา
บุรีราชเมืองเรา
ยังมีทันจะผลาญโคตร
ให้รากโซสนั้นบางเบา
ควรรหรือพระนางเยาว์
มาสิ้นชีพเสียดกลางคืน
แม้นม้วยในเมืองเรา

ห้ามเจ้าสักเท่าใด
ไม่ฟังว่าอุตสาห์ตาม
ทั้งพระญาตึงศา
พระมารคาก็ห้ามปราม
ห้ามเจ้ามิฟังความ
เจ้าวอนว่าอุตสาห์เกิน
ด้วยพี่เป็นเพื่อนยาก
แสนลำบากระหกระเหิน
ในป่าพนานิน
กิริห้วยแลเหวธาร
แก่นค้ำยมฤคมาส
ทั้งมีจจุราชมตามผลาญ
ล่อลวงเจ้าควงมัลย์
สมรพีจะให้พีจร

จึงทูลขั้ทัพอุราเรื่อย
ยิ่งกรมเกรียมให้อาวุธ
สู้ยกพลากร
มาต่อยุทธ์ด้วยอุสุรา
หมคมารที่ผลาญสรรพ
จึงจะรับกนิษฐา
คืนเข้าอุรุธยา
บุรีราชเมืองเรา
ยังมีทันจะผลาญโคตร
ให้รากโซสนั้นบางเบา
ควรรหรือพระนางเยาว์
มาสิ้นชีพเสียดกลางคืน
แม้นเจ้าม้วยในเมืองเรา

พระศพเจ้าจะเจ็ดคน
จะโสรจสกุณธ์อัน
กระหลบด้วยกลิ่นมาลี
โกศทองจะรองรับ
สำหรับราชเทวี
จะเชิญศพขึ้นสู่สี่
วิกาแก้วอันเรื่องรอง
มายังพระเมรุมาศ
อันโอภาสพรรณรายทอง
นพรัตน์ตระกองตรอง
กับแสงเพลิงเดกิงพราย
อจกลับจงกลกลีบ
ประทีปทองจะส่องฉาย
พู่ห้อยเพดานราย
ระรวยกลิ่นรำเพยลม
วิสูตรทองจะวงวัง
บัลลังก์รัตนบรรทม
รูปภาพจะเรียงรม
กนิษฐพื่อนชะอันฝัน
ทั้งพระญาติวงศา
ก็จะมาประชุมกัน
แสนสาวกำนัล
จะนบนำมถวายคร
ยามค่ำจะรำให้
วิเวกใจด้วยอวารถ์
เสียงสังข์แลแต่รงอน
มหรที่กบรลงเพลง

พระศพเจ้าจะเจ็ดคน
จะโสรจสกุณธ์อัน
กระหลบด้วยกลิ่นสุมาลี
พระโกศทองจะรองรับ
สำหรับราชเทวี
เชิญศพขึ้นสู่สี่
วิกาแก้วอันเรื่องรอง
เข้าสู่พระเมรุมาศ
อันโอภาสด้วยเทียนทอง
แสงเพลิงจะเรียงรอง
ไปต่องศรีวิสูตรพราย
อจกลับจงกลกลีบ
ประทีปทองจะส่องฉาย
พู่ห้อยเพดานราย
ระรวยรินรำเพยลม
พระวิสูตรจะวงวัง
บัลลังก์ทิพย์บรรทม
รูปภาพจะเคียงมคม
กนิษฐพื่อนอยู่ผาคณัน
อีกพระญาติวงศา
ก็จะมาประชุมกัน
แสนสาวพระกำนัล
จะนอบนำมประนมกร
ยามค่ำจะรำให้
วิเวกใจให้อวารถ์
เสียงสังข์แลแต่รงอน
จะประโคมอยู่ครั้นเครื่อง

อยุธยาที่จะระย่อ
จะทุกข์ท้อด้วยวังเวง
ฝูงราษฎรจะครันเกรง
ทั้งสากลแว่นวง
นิจจาเอ๋ยเมื่อยามไร
มาบรรลย์อยู่เองค์
พี่จะได้สิ่งไรปลง
พระศพน้องในหิมวา
จะเชิดศพพระเยาวเรศ
ไปนิเวศอยุธยา
เกรงแต่พระวงศา
จะพิโรธพิโรเรียม
ว่าพามาให้เสียชนม
ในกมลพิ์กรมเกรียม
จะเกลี้ยทรายขึ้นทำเทียม
พระแท่นทิพย์ที่บรรทม
จะอุ้มองค์เข้าต่างโกศ
เอาแต่โอษฐ์อันร่าระงม
แทนเสียงกณาสนม
อันร้องรำประจำเวร
สาครจะต่างเมือง
สี่ขรเนื่องจะต่างเมรุ
มังกรแลกิเลน
จะต่างรูปพนาหนันต์
ดาวเดือนจะแทนเทียน
วิเชียรแก้วกลีบจกกล
เมฆหมอกเวหาหน

อยุธยาจะเย็นระย่อ
ระทศท้ออยู่วังเวง
ฝูงราษฎรจะบรรเลง
เมื่อถวายพระเพลิงปลง
อนิจจาเจ้าเพื่อนไร
มาบรรลย์อยู่เองค์
พี่จะได้สิ่งใดปลง
พระศพน้องในหิมวา
จะเชิดศพพระเยาวเรศ
เข้ายังนิเวศอยุธยา
ทั้งพระญาติวงศา
จะพิโรธพิโรเรียม
ว่าพี่พามาเสียชนม
ในกมลให้กรมเกรียม
จะเกลี้ยทรายขึ้นทำเทียม
ต่างแท่นทิพย์บรรทม
จะอุ้มองค์ขึ้นต่างโกศ
เอาพระโอษฐ์มาระงม
ต่างเสียงพระสนม
อันร้องรำประจำเวร
สาครจะต่างเมือง
สี่ขรเนื่องจะต่างเมรุ
มังกรโตกิเลน
จะต่างพาหนะยล
ดาวเดือนจะต่างเทียน
วิเชียรแก้วกลีบจกกล
เมฆหมอกในเวहन

จะต่างพู่แลเพกาน
พฤษษาจะต่างฉัตร
สุวรรณรัตน์อันไพศาล
ดอกไม้ในหิมพานต์
จะต่างพุ่มระย้าราย
พ่ากฝั่งมหรณพ
จะวงศพเจ้าโคมฉาย
แทนเทียมวิสูตรสาย
สุวรรณรัตน์ามย์
เสียงคลื่นจะต่างกลอง
ทั้งพาทย์ฆ้องประโคมใน
จักจั่นแลเรไร
จะต่างสังข์แลแตรงอน
จะเก็บพรรณดอกไม้
มาเรียงไว้ยังเชิงตะกอน
จะเชิญศพเจ้าดวงสมร
ขึ้นวางไว้ในเหนือเพลิงรุ่ม

ไม่คิดกายจะสุม้วย
จะตายด้วยมือเพลิงรุ่ม

จะต่างพู่แลเพกาน
พฤษษาจะต่างฉัตร
สุวรรณรัตน์อันไพศาล
ดอกไม้ในหิมพานต์
จะต่างพุ่มอยู่เรียงราย
พ่ากฝั่งมหรณพ
จะวงศพเจ้าโคมฉาย
ต่างศรีวิสูตรสาย
สุวรรณรัตน์อันอำไพ
เสียงคลื่นจะต่างกลอง
พินพาทย์ฆ้องประโคมใน
จักจั่นแลเรไร
จะต่างสังข์แลเสภา
จะเก็บพรรณไม้หอม
มารวมล้อมขึ้นบูชา
เชิญศพเจ้าสีดา
ขึ้นวางไว้ในเหนือเพลิงรุ่ม
จะอุ้มองค์เข้ากว่าจะม้วย
จะตายด้วยมือไฟชุม
ร้อนร่ำเหตุทัณฑ์
พลราชเธอรำพัน
แก่นคิดบรู๋หาย
เสียดายทำสงครามขัน
ขับเขี้ยวประจำกัน
เจียนจะสนลงหลายครา
ไม่คิดกายเสียดายรัก
กับเจ้าลักษมณ์อนุชา

เสียดายแต่ได้กุม
พยุหมาจะราวี
เพราะจะเชิญพระนุชกิน
ไปชมชื่นยังกรุงศรี
ฤมาพบแต่ซากผี
สีดาพี่เจ็บใจ
เสียแรงรู้พระเวทมนตร์
ทั้งศรพลอันเกรียงไกร
เจ้าสีดามาบรลย์
จะทำศึกไปไยมี
คธาธรแลศรขรรค์
จะทำหันให้ยับยี่
โยนเข้าในอักษี
ให้หมอกหมอกจะปลดปลง

กุมพลโยธา
มาถมทางในวารี
หวังจะรับพระนุชกิน
ไปชมชื่นในกรุงศรี
พี่มาพบแต่ซากผี
สีดาพี่น่าน้อยใจ
เสียแรงรู้พระเวทมนตร์
ทั้งศรพลอันเกรียงไกร
เจ้าสีดามาบรลย์
จะทำศึกไปไยมี
คธาธรแลศรขรรค์
จะหักสะบั้นให้ยับยี่
โยนเข้าเผาอักษี
ให้ม้วยไหม้จะตายตาม
เจ้าลักษมณ์เอยถ้าพี่ม้วย
จะตายด้วยเจ้าโงมงาม
อย่าคิดแค้นทำสงคราม
จงคืนเข้าอยุธยา
พระชนนีเจ้าทั้งสาม
จะตามถึงพระพี่ยา
อีกทั้งเจ้าสีดา
อย่าทูลว่าพี่บรลย์
พระชนนีจะสร้อยเกล้า
พระญาติเราจะร่ำไร
ว่าพี่น้อยไพร
ประพฤติเพศเป็นมณี

กลิ้งกลองนาสาแสง
ธศุคแรงจะทานองค์
โอนเอียงศิโรตม์ลง
กันแสงซบกับเกศนาง

สั่งพลางพระทางรำ
แต่แรกย่าอรุณศรี
จวบจวนพระรวี
จะบ้ายเบี่ยงลงยอแสง
พระกำลังสลกเลือด
พระพักตร์เผือกคลงโรยแรง
พระวรกายคี่เย็นแสง
สยองเส็นพระโลมา
๕ สิ้นเสียงกสนส่ง
๕ แลสนทงพระเซพา
หืดแห้งพระกรรฐา
พระนัยน์เนตรก็หลับลง
พระเสโททรอมทราบ
ก็ไหลอาบพระทรวงทรวง
เอนแอบพระองค์ลง
กับเกศแก้วกมลทลงนาง
๕ สิ้นโสตพระนาสา
พระวาทากี่สิ้นทาง
เหลือหทัยยางค์
ระริก ๆ อยู่ริมทรวง
ทีก ๆ สะท้อนจิต
นิ่งสนิทฤดีดวง
คั่งหนึ่งจะสูญทรวง
วิสัยณีนีคาลัย

นอกจากนี้ก็ยังมืบทพากย์ตอนเอราวัณ ตอนนาคบาท และตอนพรหมาสตร์ ซึ่งกล่าวกันว่าทรงปรับปรุงจากบทพากย์ครั้งกรุงเก่าเช่นเดียวกัน แต่ความเด่นคงจะสู้ตอนนางลอยไม่ได้

การพรรณนาถึงความโศกเศร้าของพระรามเมื่อเข้าใจว่านางสีดาตายลอยน้ำมาจริง มีการพรรณนาความคล้ายคลึงกับวรรณคดีไทย 2 เรื่อง คือ มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ตอนพระนางมัทรีสนวิสัญญีที่ว่า

“พระทัยท้าวเธอสำคัญว่าพระนางเธอวางวาย สะดุ้งพระทัยหายว้อไออันจามตรีเจ้าพี่เอ๋ย บุญพินน้อยแล้วนะเจ้าเพื่อนยาก เจ้ามาตายจากพี่ไปในวงวัด เจ้าจะเอาบ่าชู้หนีหรือมาเป็นบ่าชู้ จะเอาพระบรรณศาลานี้หรือเป็นบริเวณพระเมรุทอง จะเอาแต่เสียงสาร์กอันร่ำร้องนั้นหรือมาเป็นกลองประโคมใน จะเอาแต่เสียงจกจันและเรไรอันร่ำร้องนั้นหรือมาต่างแตรสังข์และพิณพาทย์ จะเอาแต่เมฆหมอกในอากาศนั้นหรือมากันเป็นเพดาน จะเอาแต่ยุ่งยงในบ่าพระหิมพานต์มาต่างฉัตรทอง จะเอาแต่แสงจันทร์อันผุดผ่องมาต่างประทีปแก้วงามโอภาส”

เรื่องขุนช้างขุนแผน ในบทเสภาตอนที่ 20 เมียของขุนเพชรขุนรามคร่ำครวญถึงขุนเพชรขุนรามผู้ถูกขุนแผนฆ่าตายดังนี้

ตั้งเกล้งหนีเมียไปไม่เอ็นดู	เมียมมิได้เชิดชูให้ศพงาม
พดกษาสลั่งจะต่างฉัตร	เสียงสั้วกลางบ่าพนาหนาม
เป็นปีกกลองฆ้องย่าประจำยาม	ดาวเดือนเคลื่อนตามต่างรูปเทียน
เมฆหมอกมัวฟ้าเวหาหน	ต่างเพดานตาคนจวัดเจเวียน
เขาเขตจะสังเกตเป็นม่านเวียน	ดินเตียนต่างตะกอนที่รองกาย

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ได้ราวกับว่าพระองค์เอาจิตใจของพระรามมาใส่ไว้ในพระราชหฤทัย พระรามซึ่งโดยทั่วไปเป็นตัวละครที่อยู่ในอุดมคติมากกว่าชีวิตจริงจึงรำพันถึงนางสีดาด้วยอารมณ์ของปดฺุชน คือ เมื่อคนเสียคนรักไปเนื่องจากศัตรูเป็นต้นเหตุ ก็ย่อมจะรำพันถึงความเศร้าโศกเสียตายคุณงามความดีของคนรัก คิดค้นหาสาเหตุของการตายว่านางสีดาตายเองหรือถูกทศกัณฐ์ฆ่า หากเป็นการตายเพราะถูกฆ่า วิสัยปดฺุชนก็ย่อมจะมีอารมณ์โกรธแค้นต้องการอาฆาตจองเวร ต้องการทำลายล้างศัตรูให้พินาศไปตามกัน แต่แล้วอำนาจฝ่ายดีคือมโนธรรมก็จะกลับคืนมา เนื่องจากพระรามเป็นคนดี จึงคิดหาวิธีที่จะทำให้นางสีดาฟื้นมากกว่าการแก้แค้น

อารมณ์ของปดฺุชนทำให้พระรามนึกรำพึงรำพันต่อไปว่า ถ้ารู้ถึงเหตุการณ์เสียแต่แรกก็จะไม่ให้นางสีดาติดตามมา แล้วก็โทษชะตากรรมที่ทำให้เป็นไปเช่นนั้น และเกิดความน้อยใจที่ตนเอง

มีเวทมนตร์ มีอาวุธที่ทรงพลังอำนาจ ยังไม่อาจป้องกันชีวิตนางไว้ได้ ความเสียใจอันใหญ่หลวง จึงทำให้พระราม “วิสัจฉินิกลาย” ในที่สุด

อาการต่างๆ ที่เกิดกับพระรามนี้เหมือนกับอาการที่เกิดขึ้นจริงๆ กับมนุษย์ที่ต้องเสียคนรักไป นับว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเข้าถึงลักษณะที่เป็นแก่นแท้จริงของจิตใจมนุษย์ แม้ว่าโศกนาฏกรรมในกาพย์นางลอยจะเป็นโศกนาฏกรรมที่ปรับปรุงจากของเก่า บางตอนก็คงข้อความเดิมไว้ แต่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เพิ่มเติมในตอนที่เหมาะสม ทำให้มีชีวิตชีวาและเกิดความสะเทือนอารมณ์แก่ผู้อ่านได้อย่างเป็นเลิศ โศกนาฏกรรมที่เด่นๆ มีอยู่หลายตอน เช่น

พระน้องเอยเสียกายนัก	พระวรพัตร์ตั้งดวงเดือน
หาไหนจะได้เหมือน	ไม่มีแล้วในโลกีย์
มาตรแม้นจะหาดวง	วิเชียรช่วงเท่าคีรี
จะหาดวงพระสุรศรี	ก็จะได้คู่จดังใจ
จะหาโคมให้เหมือนนุช	จนสุกฟ้าสุลาสัย
ตายแล้วและเกิดใหม่	ไม่ได้เหมือนเจ้านฤมล
สิ้นเสียงก็สิ้นส่ง	แลสิ้นทั้งพระเชพา
เหือดแห่งพระกรรฐา	พระนัยน์เนตรก็หลับลง
พระเสโทโรทรอมทราบ	ก็ไหลอาบพระทรวงทรง
เอนแอบพระองค์ลง	กับเกศแก้วกฤษณนาง

การดำเนินความในบทพระราชนิพนธ์

การดำเนินความในบทพระราชนิพนธ์อาศัปกาพย์นางลอยของเดิมเป็นหลัก คือดำเนินความตามนั้นเป็นส่วนใหญ่ ได้เพิ่มเติมข้อความที่ทรงเห็นว่าจำเป็น คือ

1. ตอนต้น ขยายความว่า พระรามกับพระลักษมณ์ “เสด็จจากสุวรรณราชพลับพลา พอพระสุริยา อรุณแจ่มแสงพล”
2. ตอนพระรามเห็นรูปร่างแปลก บทพระราชนิพนธ์เพิ่มข้อความว่าพระรามไม่ทันคิด และพรรณนาถึงตอนที่พินิจนางลอยว่าเหมือนนางสีดาทุกส่วนสัด
3. ตอนที่พระรามหนีไปถามพระลักษมณ์ว่าจะทำอย่างไรดี พระลักษมณ์ก็เกิดความเศร้า โศกเช่นเดียวกัน บทเก่าไม่ได้กล่าวถึง

4. ขยายความตอนที่กล่าวถึงมารีศ เป็นการทำให้ผู้อ่านเข้าใจยิ่งขึ้น ว่าสาเหตุของการสงครามคืออะไร

5. การที่พระรามบอกพระลักษมณ์ว่าถ้าตัวเองตาย ให้พระลักษมณ์เลิกทำสงครามและปดพระชนนี ว่าพระรามกับนางสีดาบวชอยู่ในป่า ทำให้รู้สึกว่พระรามเป็นคนมีสติ มีคุณสมบัติของนักปกครอง เป็นลูกที่ดี และมีอุปนิสัยที่สมจริงตามลักษณะนิสัยของมนุษย์มากขึ้น

เนื้อเรื่องรามเกียรติ์ตอนนางเบญกายแปลงนี้คงจะเป็นตอนที่สนุก เป็นที่นิยมกันโดยทั่วไป จึงมีเรื่องราวปรากฏอยู่ในแหล่งบายนครีอีกแห่งหนึ่ง เรียกว่า แหล่งบายนางลอย ดังนี้

เอาฟักทองที่เนื้อเหลืองเหลือง	มาแกะเป็นเรื่องราวเกียรติ์
ทำศึกกับทศเคียร	องค์นเรียนพระนารายณ์
แกะเป็นรูปอสุเรศ	แก้วเกศเบญกาย
หลานราพณ์มารร้าย	ปลอมกายแปลงกล
สวยดุจสีดา	โสภาสโภณ
เหมือนท้าวผดุง	ชมชนคอกาง
กรแก้วมกรณเกษ	โขนนเนตรนนาง
เบืองลับบนล่าง	หมคอย่างมารยา

บทพากย์รามเกียรติ์นี้ เมื่อความนิยมในการเล่นหนังใหญ่เสื่อมลง ก็คงจะได้นำมาใช้ในการพากย์โขน จึงควรที่จะได้กล่าวถึงความรู้เรื่องโขนพอเป็นแนวทางต่อไป

จดหมายเหตุผลาแบร์ กล่าวถึงศิลปะการเล่นโขนไว้ดังนี้

“คนไทยมีการเล่นที่แสดงบนเวที 3 อย่าง คือ (1) การเล่นที่เขาเรียกว่าโขน ได้แก่ การเต้นออกท่าเข้ากับเสียงซอและเครื่องดนตรีอื่น ๆ ผู้เต้นสวมหน้ากากและถืออาวุธราวกับว่ารบราฆ่าฟันกันมากกว่าเต้น คนเต้นทุก ๆ คน แม้จะเต้นผาดโผนและออกท่าทางอย่างมากมายก็ยังไม่เหนื่อยไปไม่มีพุดเลย หน้ากากที่สวมส่วนมากน่าเกลียดและแลเห็นเป็นรูปสัตว์น่าสะพียงกลัว หรือเป็นจำพวกภูตผีปีศาจ”

การเล่นโขนสมัยโบราณคงจะเล่นกันกลางสนาม ซึ่งเข้าใจกันว่ามีวิวัฒนาการมาจากการเล่น “ชกนาคศึกกำบรรพ์” ในพระราชพิธีอินทราภิเษก ต่อมาก็เจริญขึ้น เป็นศิลปะการแสดงบนเวที และมีการดัดแปลงการเล่นโขนด้วยวิธีการต่าง ๆ จนในที่สุด เขาก็แยกประเภทของโขนออกได้เป็น 5 ประเภทคือ

1. โชนกลางแปลง
2. โชนโรงนอก หรือโชนนั่งราว
3. โชนหน้าจ่อ
4. โชนโรงใน
5. โชนฉาก

บทพากย์เอราวัณ

เป็นตอนที่อินทรชิตมีบทบาทเด่น อินทรชิตนั้นเดิมชื่อรณพัทธ์หรือเมฆนาท เป็นลูกของทศกัณฐ์กับนางมณโฑ ได้เรียนศิลปศาสตร์ที่สำนักพระฤาษีโคบุตร และเรียนมนตร์ชื่อมหากาลยัคคีสำหรับบัญชาพระเป็นเจ้าทั้งสาม แล้วไปนั่งภาวนาอยู่ท่าเดียวครบ 7 ปี พระเป็นเจ้าเสด็จมาตรงหน้าพร้อมกัน 3 องค์ รณพัทธ์ก็ทูลขอสร

พระอิศวรประทานศรพรหมาสตร์และบอกเวทแปลงตัวเป็นพระอินทร์ พระพรหมประทานศรนาศและให้พรว่าเมื่อยายขอให้ตายบนอากาศ ถ้าหวัชจากตัวตกถึงพื้นดินให้กลายเป็นไฟบรรลัยกัลป์ ต่อเมื่อได้พานทิพย์ของพระพรหมมารองรับจึงไม่เกิดไฟไหม้ พระนารายณ์ประทานศรวิฆเนศวรได้ศรครบ 3 เล่ม

ครั้งหนึ่งทศกัณฐ์ให้รณพัทธ์ไปปราบพระอินทร์เพื่อให้อ่อนน้อม เมื่อรบชนะพระอินทร์ ทศกัณฐ์จึงตั้งชื่อให้ใหม่ว่า อินทรชิต

การพรรณนาความในบทพากย์เอราวัณ แม้จะเป็นบทสั้นๆ ก็ทำได้ย่อย่างดีและมองเห็นภาพพจน์ คือ

อินทรชิตบิดเป็นนกอิน	เหมือนนงค่อมรินทร์
ทรงกษเอราวัณ	
ช้างนิมิตฤทธิแรงแข็งขัน	เผือกผ่องผิวพรรณ
สี่สังข์สะอาดโอพาร์	
สามสิบสามเศียรโสภา	เศียรหนึ่งเจ็ดงา
กึ่งเพชรรัตน์รจี	
งาหนึ่งเจ็ดโบกขรณี	สระหนึ่งย่อมมี
เจ็ดกอบอุบลันตาล	
กอบหนึ่งเจ็ดคอกดวงมัลย์	คอกหนึ่งแบ่งบาน
มีกลีบได้เจ็ดกลีบผกา	

กลีบหนึ่งมีเทพธิดา	เจ้าองค์โสภกา
เน่งน้อยลำเพนางพาล	
นางหนึ่งยอมมีบริวาร	อีกเจ้าเขาวมาลย์
ล้วนรูปนิรมิตมายา	
จับระบำรำร่ายส่ายหา	ข้าเลื่องหางตา
ทำที่กิ่งเทพอัปสร	
มีวิมานแก้วงามบรร	ทุกเทศกฤษณ
ตั้งเวไชยันต์อมรินทร์	
เครื่องประดับแก้วโกมิน	ช่องทางกระวีน
สร้อยสายชนกถักทอง	
ตาข่ายเพชรรัตน์ร้อยกรอง	ผ้าทิพย์ปกตระพอง
ห้อยพู่ทกหุขสาร	
โล่ห์นัสนารีขุนमार	เป็นเทพบุตรความ
ขยับท้ายที่นั่งข้างทรง	
บรรดาโยธาจักรรงค์	เปลี่ยนแปลงกายคง
เป็นเทพไทเทวัญ	
ทัพหน้าอาร์ักษ์ไพรสณฑ์	ทัพหลังสุบรรณ
กินนรนาคนาคา	
ปีกซ้ายฤทธิพิทยา	คนธรรพ์ปีกขวา
ตั้งตามตำรับทัพชัย	
ล้วนถืออาวุธเกรียงไกร	โตมรศรชัย
พระขรรค์คทาถ้วนตน	
ลอยฟ้ามาในเวหน	รีบเร่งรพล
มาถึงสมรภูมิชัย	

6. ภาพยนตร์เรือ

มูลเหตุที่จะมีการเห่เรือขึ้นนั้น สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพทรงอธิบายว่าเกิดจากการที่คนใช้เรือยาวเป็นพาหนะ ซึ่งจะต้องให้ฝีพายพายเป็นจำนวนมาก เพื่อที่จะให้คนจำนวนมากกระทำการใดๆ ก็ตามที่จะต้องออกแรงทำพร้อมๆ กัน ก็จะต้องมีศัพทบัญญัติอย่างใดอย่างหนึ่งสำหรับบอกจังหวะให้ทำพร้อมๆ กัน

การเห่เรือของไทยเรานั้นแต่เดิมมามีอยู่ 2 ประเภทด้วยกัน คือ การเห่เรือหลวง หมายถึง การเห่เนื่องในการพระราชพิธี เช่น เห่เรือพระที่นั่งของพระเจ้าแผ่นดินเมื่อเสด็จพยุหยาตราทางชลมารค และการเห่เรือเล่น คือการเห่สำหรับเล่นเรือเที่ยวเตร่กันในพื้นเมือง

การเห่เรือหลวงนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้ข้อคิดเกี่ยวกับการใช้ บทที่มีคำภาษาอื่น ไม่ใช่ภาษาไทย เช่น ต้นบทชักคำว่า “เหยออ” ฝัพายรับว่า “เยออ” (เวลาพายช้า) ต้นบทชักคำว่า “อียออเยออ” ฝัพายรับว่า “เยออ” (เวลาพายจำ) และทรงสันนิษฐานว่าไทยเราคงจะได้เค้าเงื่อนมาจากอินเดีย เนื่องจากพระองค์เคยทรงไปพักอยู่ที่เมืองพาราณสี วันหนึ่งจะข้ามแม่น้ำคงคาไปหาเจ้าเมืองพาราณสี ก็ได้นั่งเรือขนานสำหรับแขกเมืองไป ขณะที่ฝัพายพายเรือข้ามแม่น้ำคงคา มีต้นบทคนหนึ่งชักบทเป็นภาษาสันสกฤต ขึ้นต้นด้วยคำว่า “โอม รามะ” แล้วว่าต่อไปอีก พอหมดบทฝัพายทั้งลาก็รับเสียงดัง “เยออ” ที่เป็นเช่นนั้นเพราะพวกอินเดียถือว่าเมื่อพระราชจะไปจากโลกนี้ได้ลงไปทางแม่น้ำคงคา ดังนั้นเมื่อจะข้ามแม่น้ำคงคาจึงสวดคำนมัสการพระรามเพื่อความ เป็นสวัสดิมงคล พระองค์จึงทรงสันนิษฐานว่าการเห่เรือหลวงนั้นคงจะเป็นมนตร์ในตำราไสยศาสตร์ที่พวกพราหมณ์นำเข้ามาตั้งแต่โบราณ เดิมคงจะเห่เป็นภาษาสันสกฤตแล้วต่อมาก็เลื่อนไปกลายเป็น “เหยออเยออ” แต่ยังไม่เรียกชื่อลำนำการเห่เรือว่า สวะเห่ ช้ำลวะเห่ และมุละเห่ พอได้เค้าว่ามาจากอินเดีย

บทเห่เรือกระบวนหลวงในสมัยโบราณจะใช้บทอะไรเห่ก็ไม่ทราบ แต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เอาบทเห่เรือเล่นของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมาใช้ ซึ่งบทเห่เรือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรนี้ มีตอนที่ชมเรือพระที่นั่งว่า

เรือครุฑยุคนาคหัว ลีวลอยมาพาดันผยอง

พลพายกรายพายทอง ร้องโห่เห่โธ่เห่มา

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า บทที่ใช้เห่เรือพระที่นั่งอาจจะ เป็นสวะเห่ เพราะมีคำว่า โห่เห่โธ่เห่ ในบทเห่เรือบทนี้ ซึ่งตรงกับคำในบทสวะเห่

บทสวะเห่มีข้อความดังต่อไปนี้

เห่แลเรือ เหละเห่เห่ เห่โหวเห่เห่ เห่โหวเห่เห่ เห่เห่เห่เห่ โอละเห่

สาละวะเห่ โห่เห่เห่ เห่เห่ เห่เห่เห่ โอละเห่

ช้ำลวะเห่ เห่เห่ เห่เห่เห่ โอละเห่ เจ้าเอยก็พาย ฝักพาย พายเอยลง พายลงให้เต็มพาย

โหวโหวเห่

ข้าลวะเห่ โหเห่เห่ เหเห เห่เห่เห โอละเห่ มุละเห่เห่เห โอห้मार ओห้เจ้าข้า
โอห้เจ้าข้า มารรา ไชโย สีเอยไชย สีไชยแก้วเอย ไชยเอยแก้ว ไชยแก้ว พ่อเอย โอวโอวฯ

การเห่เรือเล่นนั้นคงมีมาตั้งแต่แรกใช้เรือยาว เพื่อความรื่นเริงและเพื่อให้ฝีพายพาย
พร้อม ๆ กัน จึงหาบทที่จะชวนให้รื่นเริงมาเห่เรือ แต่กระบวนพายเรือเล่นใช้จังหวะแค่ 2 อย่าง คือ
จังหวะจำกับจังหวะปกติ บทสำหรับเห่เรือเล่นเมื่อพายจำ ลักษณะที่เห่เรือเล่นนั้นเกิดขึ้นเพราะใน
แขวงจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และหัวเมืองใกล้เคียงเป็นที่ลุ่ม หน้าแล้งมีแม่น้ำลำคลองสำหรับใช้
เรือได้ทุกหนทุกแห่ง ถึงหน้าน้ำ น้ำหลากท่วมทุ่งทั่วไป การใช้เรือและเล่นเรือจึงเป็นที่นิยมของ
ชาวเมืองทั่วไป

ในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้น ฤดูการเล่นเรือคงจะเริ่มตั้งแต่ออกพรรษา ตั้งแต่
เดือน 11 แรม 1 ไปจนถึงเดือน 12 ในฤดูเล่นเรือจะมีการนัดกันไปไหว้พระและทอดกฐินตามวัด
ต่าง ๆ ในเวลากลางวัน และนัดกันไปทอดผ้าป่าในเวลากลางคืน ตามตำบลหนึ่งก็มีเรือยาวลำหนึ่ง
หรือสองลำ พวกชาวบ้านในตำบลนั้นลงเรือไปด้วยกัน สำหรับเจ้านายและขุนนางก็จะให้มีเรือยาวให้
ผู้คนเข้าไปพายไปเข้าประชุมเรือเล่นกับราษฎรในฤดูเล่นเรือด้วย เวลาพายเรือไปก็เห่เรือ พอไปถึง
ที่ประชุมจอดเรือแล้วก็เล่นเพลงและดอกสร้อยสัควาต่อไป

กาพย์เห่เรือในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นสันนิษฐานว่าน่าจะเกิดบทเป็นกลอนสดเช่นเดียวกับ
เล่นเพลงและดอกสร้อยสัควา บทเห่เรือคงมีมากแต่สูญหายไปเสียจึงเหลือแต่บทของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

บทเห่เรือพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น เป็นบทแต่งสำหรับ
เห่เรือเล่น เริ่มตั้งแต่ชมอาหารคาวหวาน ตลอดจนว่าด้วยงานนักขัตฤกษ์ เข้าใจว่าทรงพระราช-
นิพนธ์แต่เมื่อในรัชกาลที่ 1 เล่ากันว่าทรงชมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี แต่ยังเป็นสมเด็จพระ
พระเจ้าหลานเธอ เพราะไม่มีผู้ใดจะตีเสมอได้ในกระบวนแต่งเครื่องเสวยในครั้งนั้น บทเห่เรือ
พระราชนิพนธ์นี้ใช้สำหรับเห่เรือเสด็จประพาส มิได้ใช้ในราชการ เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เอาบทเห่เรือทั้งบทครั้งกรุงศรีอยุธยา และบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2
มาใช้เห่เรือในราชการเมื่อรัชกาลที่ 4

เค้าเงื่อนในการนำบทเห่เรือพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มาใช้เห่เรือพระที่นั่ง มีอยู่ว่า
เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงพระราชปรารภว่า ประเพณี
การลอยพระประทีปแต่ก่อนมา เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่จะต้องทำกระทงใหญ่ถวายลอยเป็นพุทธ
บูชาทุก ๆ ปี ต้องลงทุนรอนกันมากนัก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้แก้ไขระเบียบการเกณฑ์ให้
ทำเป็นเรือขนาดย่อม บักเทียนรายตามกระทงเรือ ถวายทรงจุด แล้วลอยเป็นพุทธบูชาแทนกระทง

ใหญ่ ให้เจ้านายทำตามแบบอย่างเรือพระที่นั่ง เจ้าฟ้าและต่างกรมผู้ใหญ่ชั้นกรมสมเด็จพระ
 ทำเป็นเรือพระที่นั่งกิ่ง ต่างกรมชั้นรองลงมาทำเป็นเรือพระที่นั่งศรี พระองค์เจ้าทำเป็นเรือพระที่นั่ง
 กราบ ขุนนางผู้ใหญ่ทำเรือตามทำเนียบตำแหน่งของตน ตั้งแต่เรือรูปสัตว์ลงมาจนเรือกันและเรือแซ
 เป็นเรือกระบวนลอยถวายตัว ส่วนพระยาโชฎีกาฯ เศรษฐินั้นให้ทำเป็นเรือสำเภา เรือกระโทงที่
 เกณฑ์ให้ทำตั้งกล่าวมานี้ทำหนเดียวแล้วก็ลอยเสมอไปทุก ๆ ปีไม่ต้องทำใหม่

เมื่อถึงคราวลอยพระประทีปเดือน 12 โปรดฯ ให้แต่งเรือพระที่นั่งกิ่งจริงๆ 2 ลำ ลำหนึ่ง
 ตั้งพระชัชวาลย์ในบุษบก อีกลำหนึ่งตั้งพานทองสองชั้นมีพุ่มดอกไม้พุทธบูชา ทำฉัตรเทียนเป็นเครื่อง
 สูงตั้งรายสำหรับทรงจุด เมื่อเสด็จลงลอยพระประทีปโปรดฯ ให้เรือกิ่งใหญ่ลำที่ทรงพระชัชวาลย์มา
 เทียบที่เรือบัลลังก์ก่อนเรืออื่น เสด็จลงทรงจุดไฟเครื่องนมัสการแล้วเสด็จขึ้นประทับบนเรือบัลลังก์
 ในเวลาที่จุดไฟตามเครื่องสูงในเรือนั้น โปรดฯ ให้เหเรือใช้บทของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรบ้าง บท
 พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยบ้าง ถวายทรงตามพระราชหฤทัย แล้วจึงให้
 เคลื่อนเรือนั้นไป¹

ภาพยี่เหเรือพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เป็นพระราชนิพนธ์ที่ไม่เด่นเท่ากับภาพยี่เหเรือ
 ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร แต่ก็นับว่ามีความไพเราะนุ่มนวลชวนฟังในการใช้ถ้อยคำอันบรรจง และมี
 วิธีการแสดงออกอย่างเปิดเผยในด้านความคิดและความรู้สึกส่วนพระองค์อีกด้วย

6.1 ลักษณะคำประพันธ์

ภาพยี่เหเรือพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ประกอบด้วยโคลงและภาพยี่ยานี่เหมือนกับ
 ภาพยี่เหเรือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร เป็นลักษณะที่เรียกว่าภาพยี่เหโคลงแบบหนึ่ง คือ ขึ้นต้นด้วยโคลง
 1 บทแล้วตามด้วยภาพยี่ยานี่ไม่จำกัดบท ความในภาพยี่ยานี่บทแรกจะซ้ำกับความในโคลง ตัวอย่างเช่น

แกงไก่มีคัมหมันเนื้อ	นพคุณ พี่เอย
หอมยี่เหร่ารสจุน	เฉียบร้อน
ชายโตบริโภกญูช	พิศวาส หวังนา
แรงอยากยอหัดตั้งขึ้น	อกให้ทวนแสงฯ
มีคัมหมันแกงแก้วตา	หอมยี่เหร่ารสร้อนแรง
ชายโตได้กลิ่นแกง	แรงอยากให้ใฝ่ฝันหา

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, “อธิบายตำนานเหเรือ ประชุมภาพยี่เหเรือ (พระนคร: กุรุสภา, 2516) หน้า (1)-(10).

6.2 เนื้อหา

บทเหรีือแบ่งเนื้อความออกเป็น 5 ตอน คือ

ตอนที่ 1 เห่ชมเครื่องดาว

ประกอบด้วยโคลง 1 บท กาพย์ยานี 15 บท

ตอนที่ 2 เห่ชมผลไม้

ประกอบด้วยโคลง 1 บท กาพย์ยานี 14 บท

ตอนที่ 3 เห่ชมเครื่องหวาน

ประกอบด้วยโคลง 1 บท กาพย์ยานี 15 บท

ตอนที่ 4 เห่ครวญเข้ากับนักขัตฤกษ์

ประกอบด้วยโคลง 1 บท กาพย์ยานี 21 บท

ตอนที่ 5 เห่บทเจ้าเซ็น

ประกอบด้วยโคลง 1 บท กาพย์ยานี 2 บท

6.8 คุณค่า

กาพย์เห่เรือพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เป็นกาพย์ห่อโคลงสั้นๆ แต่ก้ทรงคุณค่าในด้านความรู้และความงามไม่น้อย กังจะได้พิจารณาเป็นลำดับดังนี้

1. คุณค่าทางด้านความรู้

ความรู้ที่ได้จากวรรณคดีเรื่องนี้มีหลายอย่าง เช่น ความรู้เรื่องชื่ออาหารต่างๆ ที่ไม่แพร่หลาย เป็นต้นว่า ลำเตียง หรือลำเตียง หุ่ม ลำเจียก (ขนม) มัศกอด ลูคตี รังไร จำมงกุฏ ฯลฯ ทำให้เกิดความเข้าใจในวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่ง

ความรู้ในเรื่องพิธีนักขัตฤกษ์ต่างๆ มีการพรรณนาตั้งแต่เดือนสามไปจนถึงเดือนยี่ กล่าวถึงพิธีต่างๆ ที่กระทำกันเป็นประจำเดือน ดังนี้

เดือน 6 วันวิสาขบูชา

เดือน 8 เข้าพรรษา

เดือน 10 พิธีหุงข้าวทิพย์

เดือน 11 พิธีทอดกฐิน

เดือน 12 พิธีลอยโคม ทอดผ้าป่า

เดือน 2 พิธีตรียัมปวาย

2. คุณค่าทางด้านความงาม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงใช้ถ้อยคำง่าย ๆ แต่สามารถกล่าวได้ว่ามีความงามปรากฏอยู่ตลอดตั้งแต่ต้นจนจบ ดังจะได้พิจารณาแง่มุมของวรรณคดีเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

1. สัมผัส สัมผัสในเรื่องนี้มีทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสในอันไพเราะ เช่น

ทองหยอดทอดสนิท	ทองม้วนมิกคิตความหลัง
สองปีสองปีคប់	แต่ลำพังสองต่อสอง
เดือนแรมเหมือนเรือมค้ำ	เรื่องรักร้างแรมขนิษฐา
แรมสแรมพจนา	แรมเห็นหน้าจอนอนแรม

2. ถิ่นาจังหวะ เช่น ตอนที่บรรยายถึงพิธีทริยัมปวาย ให้มองเห็นความเนิบนาบ ความอ่อนไหวในการไล่ชิงช้า

เขียวชาญกระดานตัน	โยกยกยลคนหกโหน
ถือท้ายกายอ่อนโอน	โตนคิตไต้ตั้งใจวิล

3. การเล่นคำ เป็นการใช้คำพ้องเสียงในที่ใกล้กัน เป็นความไพเราะอย่างหนึ่งมีอยู่หลายแห่ง เช่น

ขนมจิบเจ้าจิบห่อ	งามสมต่อประพิมประพาย
นิกน่องนุงจิบถวาย	ชายพุกจิบกลีบแนบเนียน
ช่อม่วงเหมาะมีรส	หอมปรากฏกลโกสุม
คิตสีสไบคลุม	หุ้มห่มม่วงดวงพุดตาล

4. ความหมายอันไพเราะกินใจ มีหลายประการ คือ

4.1 การอุปมาอุปไมย คือความงามอันเกิดจากการเปรียบเทียบ เช่น

ขนมผิงผิงผ่าวร้อน	เพียงไฟฟอนฟอกทรวงใน
ร้อนนักรักแรมไกล	เมื่อไรเห็นจะเย็นทรวง

4.2 การกล่าวเกินจริง ทรงใช้คำง่าย ๆ แต่กล่าวได้ลึกซึ้ง เช่น

คตเดือนเรียกมเหศวร่า	ขึ้นสองคำแซกตึงการ
เจ้าเซ็นสิบวันวาร	ประหารอกฟกฟมุนัน

4.3 การกล่าวอย่างตรงไปตรงมา ซึ่งสามารถให้ความงามอย่างเด่นชัดได้เช่นกัน เช่น

มัจจอกดอกอย่างไร	นำสงสัยใคร่ขอถาม
กอดเคล้นจะเห็นความ	ขนมนามนึ่งยังแคลง

ทองหยิบทิพย์เทียมทัต
หลงหยิบว่ายาตม

สามหยิบชั้หน้าเซยชม
กั่มหน้าเมินเงินขวยใจ

4.4 การบรรยายอย่างต้งตีความ มีปรากฏอยู่หลายตอนที่การบรรยายนั้นมีความ
หมายซ่อนอยู่อย่างลึกซึ้ง หากอ่านดูเผินๆ ก็อาจจะมองไม่เห็นเลขนัยที่แฝงอยู่ เป็นต้นว่า

ถ้าเตียงคืดเตียงน้อง
ลทหลั่นชั้นชอบกถ

นอนเตียงทองท่าเมืองบน
ยลอยากนิทรคืดแนบนอน

ตาลเฉาะเหมาะใจจริง
คืดความยามพิสมัย

รสเย็นยิ่งเย็นใจ
หมายเหมือนจริงยิ่งอยากเห็น

ทองหยอดทอศสนิท
ต่องบี่ต่องบี่ดบัง

ทองม้วนมิตคืดความหล้ง
แต่ลำพังต่องต่อง

บัวลอยเล่ห์บัวงาม
ปล้งเปล่งเคร่งยุค

คืดบัวงามแก้วกับตน
สदनนุ่คุดประทุม

หวนห้วงม่วงหมอนทอง
คืดความยามนิทร

อิกอกร่องรสโอชา
อรุณาแนบแอบอกอร

เมื่อพิจารณาคำบรรยายเหล่านี้แล้วจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงมีเจตนาจะกล่าวถึงผู้ที่ปรุง
แต่งอาหารคาวหวานนี้อย่างคนที่มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง โดยมีได้บิตบังบิตเบือนเช่นเจ้าฟ้า
ธรรมธิเบศร ผู้มีความรักอันเร้นลับและลึกลับ และได้กล่าวถึงหญิงอันเป็นที่รักให้เป็นที่เข้าใจว่า
หมายถึงใคร เช่น ตอนที่ทรงนิพนธ์ว่า “ทั้งวังเขาซ้งนัก แต่พี่รักเจ้าคนเดียว” หากแต่เมื่อกล่าวถึง
ความสัมพันธ์อันลึกลับ ก็ได้นิพนธ์ออกมาในลักษณะของสัญลักษณ์ ถือเป็นบทสวางสรรระหว่าง
พญาครุฑกับนางกาก็ แต่บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ทรงอย่างไม่หวั่นเกรงอะไรเลย ความคิด
ส่วนพระองค์ในเรื่องรักนี้ อาจเป็นความจริง หรือทรงเพื่อให้สอดคล้องกับถ้อยคำที่ชม ก็เป็นได้ทั้ง
สองประการ แต่ก็แสดงว่าพระองค์มีความคิดและการกระทำอย่างอิสระไม่ขึ้นอยู่กับใครทั้งสิ้น

ลักษณะทั่วๆ ไปของบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2

บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ส่วนใหญ่จะมีแนวการเขียนคล้ายคลึงกันทั้งบทละครใน
บทละครนอกและกาพย์กลอนอื่นๆ แต่ก็ยังไม่ทั้งลักษณะของวรรณคดีแบบเดิม ทั้งจะได้แยกให้เห็น
เป็นเรื่องๆ ตามลำดับ

- 1. วิธีแสดงออกซึ่งความคิด ในบทพระราชนิพนธ์ทุกเรื่อง พระองค์ทรงแสดงออก
อย่างพระมหากษัตริย์ ถ้าจะพูดเป็นภาษาตลาดก็พูดได้ว่า เขียนอย่างเจ้า กษัตริย์ที่เป็นตัวเอกใน

เรื่องทำอะไรตามอำเภอใจโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของผู้อื่น เช่น อิเหนาเผาเมืองเพื่อลักนางบุษบา พระสังข์ตัดจุกกับใบหูหกเขยเพื่อความสนุก หรือความสะใจก็ไม่อาจจะทราบได้ หรือตัวเอกที่ไม่ใช่กษัตริย์เช่นไกรทองก็เกี่ยวเชิญข่มขู่นางวิมลมาให้ออกไปกับตนได้รับความเดือดร้อนใจ ฯลฯ แต่ขณะเดียวกันก็ได้เข้าข้างหรือยกย่องกษัตริย์เรื่อยไป หากกษัตริย์กระทำการที่ไม่เข้าท่าเข้าทางก็ทรงตีหรือล่อเลียนเอาบ้าง สังเกตได้จากบทพระราชนิพนธ์หลายเรื่องที่กษัตริย์ทำอะไรผิดพลาดอันเนื่องมาจากความโง่เขลา ไม่ทันยั้งคิด ไม่มีเหตุผลอยู่เสมอๆ เช่น พระรามขับนางสีดา พระมณีพิชัยขับนางยอพระกลิ่น พระไชยเชษฐาขับนางสุวิมลฯ อันที่จริงถ้าจะคิดถึงเหตุผลว่าคนกำลังตกอยู่ในความรักความหลง เกิดอารมณ์หวนหึง อารมณ์ผิดหวังอย่างรุนแรง ก็อาจอะอะบึ้งบึ้งเกรี้ยวกราด ขับไล่เอาง่ายๆ ได้

2. ลักษณะการแต่งเป็นร้อยกรองประเภทกาพย์และกลอนทั้งหมด เรื่องที่เป็นนาฏยคดีมีความดีเด่นมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทละครในเรื่องอิเหนา ความงามที่ปรากฏอยู่ในเรื่องเป็นหลักฐานแห่งความเจริญทางศิลปะอย่างเพียบพร้อม และวรรณคดีบทละครทุกเรื่องมีแก่นของเรื่องคล้ายคลึงกัน การดำเนินเรื่อง การใช้ถ้อยคำ กระบวนกลอนกลมกลืนกันทุกตอนจนผู้อ่านไม่ทราบว่ากวีคนไหนแต่งตอนใด ความไพเราะของร้อยกรองและความประณีตบรรจงในการแต่งทำให้ละครในซึ่งเป็นของหลวงที่มีคุณค่าอยู่แล้วมีมาตรฐานสูงขึ้น ละครนอกของชาวบ้านก็ไม่ใช้การแสดงชั้นต่ำอีกต่อไป ทำให้กวีสมัยหลังหันมาสร้างบทละครนอกกันมากขึ้น และขยายเรื่องราวที่เล่นออกไปมากมายหลายเรื่อง

3. กวีสนใจรักษารวมเนียมนิยม (Convention) ในการแต่งของกวียุคโบราณไว้อย่างสม่ำเสมอ ทำให้วรรณคดีมีลักษณะเป็นทำนองเดียวกัน ไม่ขาดรสใดรสหนึ่งไป เช่น

3.1 การแต่งบทชมธรรมชาติ ในวรรณคดีไทยกวีจะแฝงความรู้สึกรักธรรมชาติ รักป่าเขาลำเนาไพรอยู่เสมอ แต่เรามุ่งเอาความไพเราะจากการประพันธ์ซึ่งเกิดจากการเล่นคำสำนวนมากกว่าการพรรณนาให้เห็นความเป็นอยู่ของพืชและสัตว์จริงๆ การแต่งอย่างนี้กวีไม่ใส่ใจในเรื่องเนื้อหา แต่ก็จะไม่เกินขอบเขตจนเกินไป ดังนั้นเราจะพบความ “เป็นไปไม่ได้” ในวรรณคดี เช่น “นางนวลจับนางนวลนอน” หรือ “เห็นนางนวลนี้กวนวลนิกา” ฯลฯ ซึ่งถือว่าเป็นความงามในร้อยกรองที่ไม่คู่ควรกับคำติหากแต่คู่ควรกับคำชม

3.2 การแต่งบทชมความงาม การชมโฉมตัวละครมักมีความเปรียบเทียบกับสิ่งนั้นสิ่งนี้ เช่น หน้านวลสวยเหมือนพระจันทร์ ฟันงามเหมือนนิล (เพราะสมัยนั้นนิยมกินหมาก)

ถึนงามเหมือนตอกบัว ฯลฯ แต่ลักษณะของตัวละครจะเปลี่ยนไปตามความนิยมของแต่ละสมัยเป็นต้น
ว่าทรงผม การแต่งกาย ผิวพรรณ การใช้เครื่องสำอาง ฯลฯ

3.3 การแต่งบทนิราศ มีแทรกอยู่หลายตอนเพราะบางครั้งกวีจะเขียนเอาการพรรณนา
ธรรมชาติเป็นส่วนประกอบความรู้สึก กวีใช้สิ่งที่ได้พบเห็นขณะเดินทางไปมาเป็นเครื่องมือในการ
รำพันคร่ำครวญถึงคนรักที่ต้องจากมา การพรรณนาธรรมชาติให้อารมณ์ ความรู้สึกคล้อยตามอารมณ์
ของตนหรือตัวละครเอกเป็นการพรรณนาแบบ Subjective คือเอาอารมณ์และความรู้สึกของตัวเอง
เป็นสำคัญ ไม่ได้คำนึงถึงความงามในธรรมชาตินั้น

3.4 การแต่งบทอศักรรย์ มักปรากฏในรูปของสัญลักษณ์ โดยมีคำเปรียบนำ
สัญลักษณ์ เช่น ดุจ เหมือน ดัง ฯลฯ และอาจมีคำว่า อศักรรย์ขึ้นต้นบทเพื่อให้ผู้อ่านรู้ว่า เป็นบท
ที่กล่าวถึงอะไร สัญลักษณ์ที่กวีใช้ อาจเป็นแมลงกับดอกไม้ ฝน ฯลฯ ที่แปลกไปเล็กน้อย คือ
เรื่องราวเกียรติใช้สัญลักษณ์ในรูปของ กุซงก็ กับ สระโบกขรณี

ในการแสดงละครนั้น ทำำที่เป็นบทอศักรรย์ตามบทร้องไม่มี แต่ทำำชั้ชาตรีจะมีทำำ
หนึ่งที่เป็นบทอศักรรย์ การแสดงบทละครจึงต้องร้องรำไปตามบทโลมจนจบแล้วทำำเพลงตระนอน
ตัวละครให้พร้อมกัน ทำำกันว่าเสร็จการร่วมประเพณีแล้ว เพลงตระ เป็นเพลงสูง ใช้เพื่อแสดง
ให้เห็นว่าการร่วมประเพณีของคนนั้นต่างจากสัตว์ ละเมียดละไมกว่าสัตว์ อาจใช้แสงเข้าช่วยได้คือ
หรีไฟให้มีคดลงสมมติว่าเป็นเวลากลางคืน แล้วเปิดไฟสว่างอีกครั้ง สมมติว่าเป็นเวลาเช้า

4. การดำเนินเรื่อง มักมีเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อโชคลาง ไสยศาสตร์ เวทมนตร์ คาถา
เรื่องผีสิงเทวดา ฯลฯ ประปนอยู่ แต่ในเวลาเดียวกันก็สอดแทรกคติปรัชญาต่างๆ ที่คนทั่วไปสามารถ
เข้าใจได้ คนอ่านหรือคนดูละคร จะได้รับสิ่งนี้ และยังคงฝังอยู่ในความคิดความทรงจำ ซึ่งจะมีผล
ในด้านการดำเนินชีวิตและเป็นแนวทางปฏิบัติต่อไป

5. พุทธปรัชญา วรรณคดีจักรๆ วงศ์ๆ ส่วนมากจะแสดงให้เห็นความดีและความชั่ว
อย่างชัดเจน โดยมีฝ่ายตัวเอกซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของฝ่ายธรรมะ และฝ่ายตรงข้ามเป็นฝ่าย
อธรรม ในที่สุดฝ่ายธรรมะก็จะได้รับชัยชนะ ความดีและความชั่วนี้จะปรากฏอย่างชัดเจน คงจะเป็น
เพราะต้องการใช้วรรณคดีเป็นเครื่องมือในการสั่งสอนคนทางอ้อม

6. การจบเรื่อง นิยมให้จบลงอย่างมีความสุข แม้ว่าตัวละครจะได้ประสบกับความลำบากยากเข็ญมาากสักเพียงไรก็ตาม วรรณกรรมที่ใช้แสดงทุกเรื่องจะมีเหตุการณ์ที่เป็นอุปสรรคมาดำเนินเรื่อง คือ

- รามเกียรติ์ – พระรามต้องออกติดตามนางสีดา รบกับทศกัณฐ์
- อิเหนา – อิเหนาและบุษบาต้องออกติดตามหากัน
- ไกรทอง – มีอุปสรรคคือนางตะเภาทอง ตะเภาแก้วรัชชขวางและรังเกียจนางวิมาลา
- กาวิ – นางจันท์สุตาถูกท้าวแสนนุราชจับตัวไป พระกาวิตาย
- ไชยเชษฐ – พระไชยเชษฐต้องออกตามหานางสุวิญา
- มณีพิชัย – พระมณีพิชัยพลัดพรากกับนางยอพระกลิ่น พบกันแล้วก็จำกันไม่ได้
- สังข์ทอง – พระสังข์ถูกกลั่นแกล้งจากท้าวสามนต์
- สังข์ศิลป์ชัย – พระสังข์ศิลป์ชัยถูกผลักตกเหวและถูกหกกุมารกลั่นแกล้ง
- ตอนจบเรื่อง – ตัวละครเอกที่มีอันเป็นต้องพลัดพรากจากกันไปได้กลับมาพบกันและใช้

ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ปราศจากปัญหาและอุปสรรคใดๆ อีก